

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü

Nevzat Evrim Önal

*Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu, Vatan Caddesi, Beykoz 34805 İstanbul
e-posta: nevzatevrimal@beykoz.edu.tr*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılında yaşanan iktisadi değişimlerin başat faktörü imparatorluğun, kapitalist dünya ekonomisine eskisine göre çok daha sıkı bağlar ile entegre olmasıdır. 19. yüzyılın başından itibaren yoğunlaşan uluslararası ticari ilişkiler bu entegrasyonun ilk adımını oluşturmuş, Avrupa devletlerine verilen demiryolu imtiyazları ve dış kaynaklı borçlanma süreci derinleştirmiştir. Yüzyılın son çeyreğine girildiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı coğrafyaları, başta ticaret limanları ve bu limanlardan içeri uzanan demiryolu ağları tarafından oluşturulan hinterlandlar olmak üzere, dünya ekonomisine eşitsiz biçimde eklenmiş haldedir.

Diğer yandan 19. yüzyıl, imparatorluğun bünyesinde sınıfsal çelişkilerin yarattığı gerilimlerin örtülemez hale geldiği bir son dönem niteliğindedir. Bu gerilimlerin en önemlilerinden biri, taşra eşrafı ile saltanat arasındadır. Sened-i İttifak ile saltanat tarafından kabul edilen bu gerilim, 19. yüzyıl boyunca kırsal eşrafın giderek daha geniş iktisadi haklar elde etmesiyle sonuçlanmıştır. Tanzimat ile Aşar vergisinin toplanma biçiminin yerelleşmesi, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile toprakta özel mülkiyetin tanınması gibi önemli idari dönüşümlerin tümü, kırsal eşrafın padişahın otoritesinden görece bağımsız biçimde ilkel servet biriktirme olanaklarını oluşturmuştur.

İstanbul'un otoritesi zayıfladıkça yeni zenginleşme fırsatlarına kavuşan, Anadolu coğrafyası Avrupa kapitalizmine eklenmekle birlikte de yeni ticaret olanakları elde eden kırsal eşraf; bünyesinde büyük toprak sahipleri, Aşar vergisi toplayıcıları, tarımsal ürün tüccarları ve tefecileri bulandıran bir toplumsal kesim haline gelmiş, pek çok örnekte bu roller aynı kişide toplanmaya başlamıştır. Bu sınıfsal yapı, cumhuriyetin kurulma sürecinde iktidarın maddi taşıyıcısı haline gelmiş, böylelikle cumhuriyet burjuvazisinin temellerini oluşturmuştur. Bu açıdan Osmanlı'nın kırsal eşrafı ile cumhuriyetin büyük toprak sahibi arasında güçlü bir süreklilik mevcuttur ve büyük toprak sahiplerinin burjuvalaşma süreci, Türkiye kapitalizminin gelişiminin en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır.

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda yarı bağımsız bir sınıfsal yapı olarak ortaya çıkan ve cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte yönetici sınıfın bel kemiğini oluşturan büyük toprak sahiplerinin bu süreçteki rolü ve bu rol doğrultusunda yaşadığı dönüşümü ele almakta; buradan devamla Türkiye burjuvazisinin kimi özgün sınıfsal özelliklerine ve davranış kalıplarına dair sonuçlara ulaşmaya çalışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Tarımı, Toprak Mülkiyeti, Tarımsal Dönüşüm, Kırsal Kalkınma.
JEL kodları: N55, Q15, Q17.

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş tartışmalarında, yaşanan tarihsel dönüşüm hemen her zaman üstyapıda olup

biten bir süreç olarak ele alınır ve gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin, gerekse Anadolu devriminin sınıfsal dinamikleri göz ardı edilir. Bu eğilim, yalnızca resmi tarih yazımında değil, ona yöneltilen eleştirilerde de belirgin biçimde göze çarpar. Bu yaklaşıma göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Anadolu devrimi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu kimi kişi ve örgütlerin karar alıp uyguladıkları bir vakalar dizisinden ibarettir. Bu vakalar arasındaki ilişkiler de, onların uygulayıcısı olan özneler ve bu öznelerin arasındaki ilişkiler üzerinden kurulur.

Ne var ki kişilerin de, örgütlerin de birer özne olarak tarihsel süreçler ile ilişkisi diyalektiktir (Carr, 2005: 62-64). Bir tarafta bu öznelerce tarihe yapılan öznel (ve çoğunlukla üstyapısal) müdahaleler gerçekleşirken, diğer yanda toplumsal yapıda üretim ilişkileri hem tarihsel olayların nesnel koşullarını teşkil etmekte hem de o olayların etkisiyle dönüşmektedir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş tartışılırken Tanzimatçıların, II. Abdülhamit'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve Kemalist kadroların hedef, niyet ve faaliyetleri kadar, bunların üzerinde yükseldiği toplumsal yapının da tartışılması gerekir. Bugüne dek birincisinin gereğinden fazla, ikincisinin ise gereğinden az yapıldığının vurgulanması gerekiyor.

Bu eksiklik kendisini söz konusu öznelerin toplumsal dinamikler karşısında sahip oldukları görelî özerkliğe dair tartışmalarda belirgin biçimde göstermektedir. Siyasi öznelerin, özellikle toplumsal dinamiklerin altüst olduğu devrimci dönemlerde, bilhassa da iktidarı ellerinde bulunduruyorlarsa bu dinamikler karşısında görelî özerkliklerini hayli genişletebildikleri tarihsel bir doğru olmakla birlikte; bu özerklik, tanımına da içkin olduğu üzere görelidir ve toplumsal dinamiklerden azade bir davranış yeteneği anlamına gelmez, zira siyasi öznelerin hedef ve faaliyetleri, onların temsil ettiği sınıfların çıkarlarının bir ifadesidir. Kaldı ki görelî özerklik tartışmalarında sıkça görülen bir diğer eksiklik, siyasi öznelerin faaliyetlerinin, tarihsel süreç etrafıca irdelenmeden niyetlere uygun sonuçlar doğurduğu varsayımının yapılmasıdır. Bu varsayım, nesnel tarihsel olguların öznel mitolojilerle ikame edilmesiyle sonuçlanmakta ve bilimsel bakışa zarar vermektedir. Bu çalışmanın kapsadığı tarihsel dönem, öznelerin niyetleri ile onların faaliyetlerinin doğurduğu sonuçlar arasında büyük farklar olabileceğine dair örneklerle doludur. Bu çalışmanın başlıca hedefi, ilgili tartışmalara bu eksiklikleri ortadan kaldırmaya yönelik bir katkı sağlamaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile tarihsel ve toplumsal bir dönemecin alınmasına vesile olan Anadolu devriminin kendi periyodu 1908-1923 olarak (Ahmad, 2005: 44; Boratav, 2010: 19) tanımlansa da, üstyapıdaki bu önemli dönüşüme vesile olacak olan dinamiklerin kökeni 17. yüzyıla dayanmaktadır.

Anadolu devriminin burjuva niteliği açık olmakla beraber, bu sınıfsal karakterin nasıl bir somut sınıfsal yapıya yaslandığı halen üzerinde netlik sağlanmamış bir başlıktır. Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda 17.

yüzyıldan itibaren ayanlık kurumsallaşmasıyla birlikte önemli bir toplumsal kuvvet haline gelen (Özkaya, 1994: 1) taşra eşrafının Anadolu devrimine dek yalnızca ilkel servet biriktirerek değil; 19. yüzyılın ortasından itibaren bu servet birikiminin süreklileşmesine hizmet eden üretim ve mülkiyet ilişkilerine girerek; aynı zamanda bu ilişkilerin üstyapıda kurumsal ifadelerini oluşturmasını sağlayarak bağımsız bir sınıfsal yapı gibi davranma yeteneği geliştirdiğini savunmaktadır. Bu yapı öncülüğünü önce İttihat ve Terakki Cemiyeti, ardından da Kemalist kadroların üstlendiği Anadolu devriminin burjuva karakterinin somut sınıfsal arka planını oluşturmuş; yeni kurulan cumhuriyette giderek artan bir yönetsel güç kazanmış ve kendisi de sınıfsal bir dönüşüm geçirerek modern Türkiye burjuvazisinin belkemiğini teşkil etmiştir. Bu kesimin ortak özelliği muhtelif yollarla el koydukları tarımsal artık ile zenginleşmeleri ve önemli miktarda toprak mülkiyetini ellerinde bulundurmalarıdır. Bu çerçevede; Anadolu devriminin sınıfsal taşıyıcısı olarak hareket eden bu kesim aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişteki süreklilik/kopuş diyalektiğinin süreklilik kısmını oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde söz konusu taşra eşrafının tarihsel gelişiminin inceleneceği bir tarihsel arka plan sunulacak; ikinci bölümde bu kesimin Osmanlı modernleşmesi sürecine nasıl müdahil olduğu ve bu süreçte nasıl dönüştüğü; üçüncü bölümde Anadolu devrimi ve cumhuriyetin kurulması sürecindeki rolü; dördüncü bölümde ise cumhuriyetin kuruluşunun ardından gerek üretim ve mülkiyet ilişkilerinde, gerekse üstyapıda nasıl bir yer kazandığı incelenecektir. Çalışmanın son bölümünde varılan sonuçlar ve değerlendirmeler sunulacaktır.

2. Tarihsel Arka Plan

Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra eşrafının bir toplumsal güç olarak tarih sahnesine çıkması imparatorluğun 16. yüzyılın ortalarında içine düştüğü mali bunalım ile birlikte başlar.

Bunalım, imparatorluğun iki önemli gelir kaynağının ortadan kalkmasının sonucudur. Bunlardan birincisi, başarısız olan 1. Viyana Kuşatması (1529) ile birlikte Osmanlı'nın Avrupa'da doğal sınırlarına ulaşması ve hazinenin en önemli gelir kalemlerinden biri olan savaş ganimetlerinin (Pamuk, 2008: 135) ortadan kalkmasıdır. Bu tarihten itibaren, Avrupa'daki toprakların elde tutulması kaynak oluşturmayan, aksine tüketen bir mesele haline gelmiş, *“fethedilen topraklar bir masraf kapısına dönüşmüştür”* (Cem, 1986: 168). Osmanlı maliyesine yönelik ikinci darbe de Ümit Burnu'nun keşfedilmesiyle (1488) gelmiştir. Bunun sonucunda Uzak Asya ile Avrupa arasında imparatorluğun kontrol altında tuttuğu eski ticaret yollarına alternatif bir yol ortaya çıkmış ve bu yol Avrupalı tüccarlar tarafından etkin biçimde kullanılmaya başlandığında Osmanlı İmparatorluğu bir başka önemli gelir kalemini daha yitirmiştir (Tiftikçi, 2003: 26; Tezel, 2000: 59).

Dışsal gelir kaynakları bu şekilde ortadan kalkan imparatorluk, doğal olarak iç gelir kaynaklarına yönelmek zorunda kalmıştır. Toprak rejiminin değiştirilerek, tımar sisteminin terk edilmesi ve daha önce tarımsal üretim dışındaki kimi alanların (gümrükler vb.) vergilerinin toplanmasında kullanılan iltizam sisteminin toprakta yapılan tarımsal üretimin vergilendirilmesinin başat yöntemi haline gelmesi bu ortamda gerçekleşmiştir. Yani tımar sisteminin terk edilmesinin sebebi, kimi kaynaklarda yorumlandığı üzere, yeni savaş teknolojilerinin atlı sipahileri anlamsız hale getirmesi değil, imparatorluğun artık tarımsal olarak üzerinden alınan vergiye nakit olarak ve merkezi düzeyde ihtiyaç duymaya başlamış olmasıdır.

Tımar sisteminde belirli bir bölgenin vergileri sipahilere, kendi geçimlerini ve söz konusu bölgenin düzenini sağlamak, ayrıca imparatorluğun savaşa girmesi halinde emrinde belirli sayıda askerle birlikte savaşa hazır bulunmak kaydıyla devredilirdi (Barkan, 1980A). Bu sistem, tarımsal artığa dayalı verginin yerelde kalması karşılığında (Pamuk, 2008: 134) askeri giderlerin önemli bir bölümünü ortadan kaldırıyordu. Tımar sistemi 16. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda Osmanlı toprak rejiminin belkemiği idi ve Mısır eyaleti hariç toplam vergilendirilen toprakların % 49,8'ini (Barkan, 1980A: 807) kapsamaktaydı.

Fetihlerin önemli bir gelir kaynağı olduğu dönemde iktisadi açıdan anlamlı olan sistem, fetihler durup da başka gelir kaynakları bulunması zorunlu hale geldiğinde Osmanlı mali idaresi açısından zararlı ve sürdürülemez haline gelmişti.

Buna karşın iltizam sisteminde, mukataa olarak adlandırılan vergi kaynaklarından vergi toplama yetkisi, açık artırma yoluyla devredilirdi. Açık artırmayı kazanan ve mültezim (iltizam sahibi) sıfatını elde eden kişi, açık artırmaya konu olan mukataanın vergisini 1-3 yıllık bir süre boyunca toplama hakkını nakit para karşılığında (çoğunlukla taksitle) satın almış olurdu. Dolayısıyla, iltizam, imparatorluğun yaşamakta olduğu nakit darlığı karşısında, tımar sistemine göre kesinkes tercih edilecek nitelikler barındırıyordu.

Dolayısıyla 16. yüzyıl ortalarından itibaren iltizam sistemi, tımar sisteminin aleyhine giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Ortaylı, 2008A: 157; Pamuk, 2009: 148). Tımar toprakları muhtelif yollarla, çoğunlukla da müsadere edilerek padişah haslarına dönüştürülüyor, ardından da iltizama veriliyordu. Süreç, barışçıl olmaktan çok uzaktı. Mali darlık imparatorluğu tımarlı sipahilerin üzerine gitmeye itiyor, memurlara "*itiraz dinlememeleri emrolunuyordu*" (Akdağ, 1963: 31). Öyle ki, İran seferi (1548) sırasında devlet planlı biçimde 20 bin sipahinin tımarını ellerinden almıştı (Cem, 1986: 168). İmparatorluk buna paralel olarak tımar topraklarından alınan vergileri artırmıyor, ancak diğer toprakların vergilerini sürekli artırıyordu (Cem, 1986: 193).

Bu koşullar, başta taşra eşrafı olmak üzere elinde nakit servet bulunan tüm kesimleri iltizam kovalamaya sevk etti. Bu kişilerin zenginliklerinin başlıca kaynağı zaten devletin köylüden doğrudan doğruya topladığı, başlangıçta olağanüstü nitelikte olan ancak giderek süreklilik kazanan avarız ve benzeri hazine vergilerinin köylüde yarattığı para ihtiyacının oluşturduğu tefecilik fırsattı; dolayısıyla tarımsal artığa el koymanın pre-kapitalist nitelikte, zora dayalı yöntemlerine yabancı değillerdi.

Oluşmakta olan yeni toprak rejiminin baş aktörü olan mültezimin toprak ve köylü ile olan ilişkisi, tımarlı sipahinin aksine hayat boyu ve geçimlik değil kısa vadeli ve yalın iktisadi çıkara yöneliktir. Bu, bir yandan üretimi gerçekleştiren ve vergiyi veren köylü açısından felaket demektir, zira bir mukataanın birkaç yıllık vergi toplama hakkını peşin olarak satın alan mültezim, söz konusu bölgenin halkından toplayabildiği kadar çok vergi toplayabilmek için her türlü baskıya başvuruyordu. Diğer yandan bu sistem, yerel eşrafın iktisadi açıdan güçlenmesi sonucunu yaratıyor (Ortaylı, 2008A: 143) ve onu daha da tavizsiz biçimde servet biriktirme amaçlı düşünmeye ve davranmaya sevk ediyordu. Böylelikle taşra eşrafı, giderek saltanattan görece bağımsız, ilkel birikim sahibi bir sınıfsal yapıya dönüşmeye başladı.

16. yüzyıl boyunca süren, 1575-1610 arasında da Anadolu çapında genel bir ayaklanma halini alan Celali isyanlarının başlıca sebebi, köylüyü bir ölçüde kollayan tımar sisteminin dağılmasıyla birlikte oluşan ortamda halkın geçimini sağlayamaz hale gelmiş olmasıdır. Topraktan geçimini sağlayamayanlar “çiftbozan” olup toprağı terk ediyor (Akdağ, 1975: 94), ancak emekleriyle geçinmenin hiçbir yolu olmadığı için ya çete kurup haydutluğa başlıyor, ya da giderek güçlenmekte olan yerel zenginlerin yanına sığınıp taşra eşrafının elinde askeri bir güce dönüşüyorlardı. Başlangıçta büyük bir kaos ortamı yaratan isyancı kitleler, giderek taşra mütegalibesinin emrindeki (ki, bunların bir kısmı doğrudan doğruya saltanat memurlarıydı) “sekban” bölüklerine toplandı ve içinden geldikleri köy toplumunun başına zorba kesildi. Halkın saraya yazdıkları şikâyetlere dönemin padişahları III. Murat ve III. Mehmet’in fermanlar yoluyla verdiği yanıt ise halkı “*zalim devlet memurlarının saldırıları karşısında silahlanarak kendilerini korumaya*” çağırarak oldu (Akdağ, 1975: 286). Böylelikle Celali isyanları, örgütlü zorbalık karşısında silahlı halk mücadelesine dönüştü. Ne var ki bu süreç, Anadolu köylülüğünün nihai yenilgisi ile sonuçlandı ve “Büyük Kaçgunluk” olarak adlandırılan 1603-1607 arasındaki dönemde köylülüğün tamamına yakını topraklarını topluca terk ederek köylerini Anadolu’nun sapa ve ücra yerlerine taşıdı (Akdağ, 1964: 18).

Bu, taşradaki yerel güç odaklarının artık Anadolu’nun başat toplumsal aktörü haline geldiğinin göstergesidir. Bu kesim, artık elinde saltanattan bağımsız bir askeri güç bulunduran; Büyük Kaçgunluk döneminde boşalan topraklara el koyarak kanunen olmasa da fiilen büyük toprak sahibi haline gelmiş (İnalçık, 1998: 22); ayrıca aşar vergisini merkezi olarak toplama

yeteneğinden yoksun olan Osmanlı devletinin iltizam sistemi bağlamında başvurmak zorunda olduğu bir konum kazanmıştır.

Celali isyanlarının son dönemindeki Celali başbuğlarının pek çoğu saltanat ile uzlaşarak sancakbeyi, hatta beylerbeyi sıfatları elde etmiştir (Akdağ, 1975: 483). 17. yüzyılın ikinci yarısında saray, sekban bölüklerinin kontrolünü elinde tutan valilerle yazılı bir anlaşmaya gitmek zorunda kalmıştır (Pamuk, 2009: 141). Dahası, sonu gelmeyen iktisadi sorunlar iltizam sisteminin daha da genişletilmesini zorunlu kılmış, iltizamın süresi önce 1-3 yıldan 3-5 yıla çıkartılmış (Pamuk, 2008: 136), ardından 1695 yılında oluşturulan Malikâne sistemiyle, herhangi bir mukataanın iltizamının ömür boyu satın alınması olanaklı hale getirilmiştir (Pamuk, 2008: 138; Barkan, 1980B).

Böylelikle Osmanlı coğrafyasında büyük toprak mülkiyetinin önu açılmış oluyordu. Çoğu sermaye mantığı ile işletilen malikâneler, aynı zamanda Anadolu kırsalında, varlıkları cumhuriyet yıllarında da devam eden önemli eşraf ailelerinin kökenini teşkil etmiştir (Reyhan, 2008:134). Anadolu'daki otorite boşluğunda güç kazanan taşra eşrafının toplumsal konumu da 18. yüzyıl itibariyle ayanlık adı altında kurumsallık kazanmıştır (Özkaya, 1995: 114). Gerek köylülerin topraklarına el koyan, gerekse Osmanlı toprak sisteminin dışında kalan ve bu nedenle ölü topraklar (Mevat) olarak adlandırılan yerleri çitleyerek fiilen kendi mülkiyeti haline getiren bu kesimin yükselişini İnalçık (1998: 23 ve 25) şöyle aktarmaktadır:

“Öyle ki, fiilen bu topraklar özel mülk, mukataa sahipleri gerçek toprak sahibi, köylüler de onların kiracıları oldular. Başka bir deyişle, bütün bir eshab-ı mukataa sınıfı devlet ile köylülerin arasına girdi. Çift-hane, bu topraklardaki tarımsal üretimi düzenleyen sistem olarak varlığını sürdürdü, ama toprağın denetimini elinde tutan kişi ile çiftçi arasındaki ilişki esaslı bir değişime uğradı.(...)”

Şahısların ya da devletin gelirlerinin bu gibi yerel araçlar ya da mültezimler tarafından toplanmasının 17. yüzyıldan itibaren yaygın bir uygulama haline gelmesiyle, bu araçlar, zaman içinde, taşradaki gelir kaynaklarını, dolayısıyla da toprağın kullanımını ve tarımı denetimi altında tutan âyân haline geldiler. 18. yüzyılda, özellikle de 1760-1808 döneminde [ayan]çift-hane sistemine bağlı miri arazinin büyük kısmını mukataa olarak tasarruf altına aldı, ama aynı zamanda (...) terk edilmiş toprakları ya da mevat statüsündeki arazileri de tarıma açtı. Plantasyon benzeri çiftliklere daha çok bu son türden topraklarda rastlıyoruz.”

3. Osmanlı Modernleşmesi ve Taşra Eşrafının Dönüşümü

Ortaylı (2008) tarafından *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* olarak adlandırılan 19. yüzyıl, imparatorluğun çözülme basıncına modernleşme çabalarıyla yanıt vermeye çalıştığı, nihayetinde de başarısız olduğu ve yarı sömürge haline geldiği bir dönemdir. Çalışmanın bu bölümünde, birinci

bölümde tarihsel arka planı ele alınan yerel güç odaklarının bu süreçteki rol ve dönüşümleri incelenecektir.

3.1. *Sened-i İttifak'tan Tanzimat'a*

İmparatorluk için 19. yüzyıl, III. Selim'in Yeniçeri Ocağı tarafından tahttan indirilmesi, bunun sonucunda ortaya çıkan karışıklığa müdahale eden, taşra ayanlarının siyasi temsilcisi konumundaki Alemdar Mustafa Paşa'nın (İnalçık, 1996A: 343) II. Mahmud'u tahta çıkartması ve saltanat ile ayanlar arasında Sened-i İttifak'ın imzalanması ile başlar.

Sened-i İttifak, saltanat tarafından çoktan resmi düzeyde muhatap alınmış olan yerel otoritenin, artık saltanatın alacağı kararlara ortak olacağı, sorunların taraflar arasında ortaklaşa çözüleceğinin belirtildiği, imparatorluğun modernleşme ve merkezileşme ihtiyaçlarına cevap vermeyen, âdemimerkeziyetçi ve gelenekçi bir metindir (Ortaylı, 2008A: 362; İnalçık, 1996A: 343). Yedi maddeden oluşan metnin tamamı padişahın otoritesinin sınırlanmasına yöneliktir; bu çalışmanın konusu açısından bilhassa önemli olan son maddesinde ise her yerellikte vergilerin padişahın vekili ile ayan hanedanı arasında ortak müzakerelerle belirleneceği karara bağlanmaktadır (İnalçık, 1996A: 345).

Sened-i İttifak, taşra eşrafının üstyapıya hâkim hale gelmeye yönelik, başarısız ancak önemli sonuçları olan bir girişimi olarak ele alınmalıdır. Sened-i İttifak'ın imzalanmasının ardından Alemdar Mustafa Paşa yeniçerilerce öldürülmüş, sonrasında Yeniçeri Ocağı II. Mahmud tarafından ortadan kaldırılmış, Sened-i İttifak ise uygulanmayarak tarihe ölü bir vesika olarak geçmiştir (Ortaylı, 2008A: 362 ve 2008B: 42; İnalçık, 1996A: 344). Bu olayların ardından, 1815 itibarıyla saltanat, merkezi otoritenin restorasyonu için şiddetle ayanların üzerine gitmeye başlamıştır. Ayanların önde gelenlerinin tasarrufu altında bulunan mukataa çiftlikleri müsadere edilmekte, kendileri de bu duruma mukavemet göstermeleri halinde idam edilmektedir. Bu süreçte saltanata rakip hale gelmiş olan kimi yerel güç odakları ortadan kaldırılmış, ancak merkezi otoritenin restorasyonun bedeli imparatorluğun önemli ölçüde küçülmesi olmuştur. Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa isyanının (1822) bastırılmasının ardından alevlenen Yunan bağımsızlık hareketi 1832'de bağımsız Yunanistan'ın kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu ise Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, Mısır'ın elden çıkması ve beş valiliğin Kavalalı hanedanının eline geçmesiyle sonuçlanan isyanını tetiklemiştir (İnalçık, 1996A: 349).

Çarlık donanmasının İstanbul'a demirlediği, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ve Kavalalı hanedanı arasında yapılan 1833 tarihli Kütahya Anlaşması için aracı oldukları bu olay, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine açıkça müdahil olduğu ilk büyük tarihsel dönemeçtir. Kütahya Anlaşması'nın ardından kaybedilen toprakları geri almak isteyen II. Mahmud, İngiltere ve Fransa'nın kalıcı desteğini alma amacıyla 1838 yılının Ağustos ayında İngiltere ile Baltalimanı Ticaret

Sözleşmesi'ni imzalamış, aynı yılın Kasım ayında Fransa ile de benzer bir anlaşma yapmıştır.

Anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu ipek, zeytinyağı, tahıl gibi zorunlu gereksinimleri karşılayan emtianın ticaretini saltanatın nezaretinde tek bir kişinin eline bırakan Yed-i Vahit (tekeli) sistemini kaldırmış, bir daha mal ticaretine olağanüstü vergiler ve yasaklar getirilmeyeceğini taahhüt etmiş, ayrıca gümrük vergisi oranlarını yeniden belirlemiştir. Anlaşma öncesinde ithalat ve ihracattan % 3 gümrük vergisi, imparatorluk içerisinde bir eyaletten diğerine mal taşıyan tüm tüccarlardan da % 8 iç gümrük vergisi¹ alan Osmanlı devleti; anlaşmayla birlikte dış gümrük vergilerini ithalatta % 5'e, ihracatta ise % 12'ye yükseltmiş, ancak yabancı tüccarları iç gümrük vergilerinden muaf tutmuştur (Pamuk, 2005: 17). İktisadi açıdan çok çarpıcı sonuçları olan bu anlaşmanın taşra eşrafının dönüşümüne etkisine aşağıda değinilecektir.

Bu anlaşmalar ile Avrupa devletlerinin desteğini garanti altına aldığını düşünen Osmanlı İmparatorluğu, bir kez daha Kavalalı'ya savaş açmış, ancak şeyh ve ayanların desteğini alan (İnalcık, 1996A: 349) Kavalalı karşısında 24 Haziran 1839'da Nizip Muharebesi'nde ağır bir yenilgiye uğramıştır.

Bu olay, II. Mahmud'un taşradaki merkezkaç kuvvetlerini askeri tedbirlerle ortadan kaldırma siyasetinin nihai iflası anlamına gelmenin ötesinde, bu çalışmanın, Osmanlı taşrasındaki eşrafın 19. yüzyıl başı itibariyle sınıfsal bir yapıya dönüşmüş olduğu yönündeki temel savını ispatlar niteliktedir. Asıl önem arz eden durum, isyankâr bir valinin Osmanlı İmparatorluğu'nu dize getirmesi değil; taşra eşrafının ekonomik ve siyasi gücünün birkaç isyancı valinin ortadan kaldırılmasıyla kırılmayacak kadar köklü hale gelmiş olmasıdır. Bu, yalnızca imparatorluğun zayıflıklarının bir sonucu değil, aynı zamanda dönemin hâkim liberal iktisadi eğilimlerinin yerel eşrafın iktisadi çıkarları lehine işliyor olmasıyla ilgilidir. Nitekim ilanı Tanzimat döneminin başlangıcı olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Nizip yenilgisinin bir sonucudur (İnalcık, 1996A: 349) ve bu dönemde söz konusu liberal eğilimlerin tamamı Osmanlı iktisadiyatına hâkim olmuş, eşrafın servet biriktirme olanaklarının önü daha da açılmıştır².

3.2. *Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi ve Toprakta Özel Mülkiyet*

Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyılın başından itibaren taşra eşrafının elinde birikmekte olan özel mülkiyetin

¹ İlber Ortaylı bu oranın yer yer % 50'ye kadar yükselebildiğini belirtiyor (Ortaylı, 2008B: 242).

² Keyder (1998: 10) II. Mahmud döneminin restorasyon çabasının başarıya ulaştığını, ayanın "süreç karşısında hızla teslim olduğunu" ve "ele geçirdikleri statüyü büyük bir hızla kaybettiklerini" savunmaktadır. Kırsal eşrafın iktisadi ve siyasi gücünü gösterecek olgular 19. yüzyıl boyunca da sık sık görülmüştür, bunların bir kısmına bu çalışmada da değinilecektir. Diğer yandan II. Mahmud döneminde yapılan merkezileştirme hamlesinin başarıya ulaştığı savına bu çalışmanın katılmadığını vurgulamak gerekiyor.

sürekliliği ve dokunulmazlığını sağlamanın yanı sıra, vergi toplama sisteminin de bu kesimin çıkarına en uygun biçimde yeniden düzenlenmesini getirmiştir. Burada Hatt'ın getirdiği uygulamalar kadar, uygulanamayan hükümlerinin incelenmesi de önemlidir.

Tanzimatın başlıca hedeflerinden biri, “usul-ı muzırır” olarak nitelenen iltizam sisteminin ve aşar vergisine getirilen tüm muafiyetlerin kaldırılmasıdır. Bu amaçla “*memlekette vergi toplama hakkının ancak birer devlet memuru olan muhassıllara bırakılmasıyla mültezim, mütevellî vesaire tanınmaması*” ve “*vergi hususunda vakıflarda ve haslarda bulunan halkın eskiden beri sahip oldukları bazı muafiyet ve imtiyazların ilga edilerek herkesin eşit tutulması*” öngörülmüştü (Barkan, 1980C: 317). Yapılan idari düzenlemelerle başta valiler olmak üzere tüm yerel yöneticiler mali sistemin tamamen dışına çıkartılıyor, vergi toplama işinin padişah tarafından muhassıl-i emval sıfatıyla tayin edilecek kişilere bırakılacağına özellikle altı çiziliyordu (İnalçık, 1996B: 363; Ortaylı, 2008B: 151).

Bu hükümlerin ikisi de uygulanamamıştır. Toprak kayıplarına rağmen halen çok büyük boyutlarda olan imparatorluğun toprak vergisinin İstanbul'dan gönderilen memurlar marifetiyle merkezileştirilemeyeceği kısa sürede görülmüştür. Muafiyetler ve iltizam sistemi, taşra eşrafının başlıca zenginleşme yoluydu ve bunun kaldırılmasına yönelik çabaya verilen tepki çok şiddetli oldu (İnalçık, 1996B). Ayanlar vergi toplama sürecini fiilen baltaladılar ve 1839-1840 dönemi devlet gelirinin önemli bir kısmı toplanamadı. Ayrıca devletin aynı olarak toplayabildiği aşar da taşıma olanakları ve siloların yokluğu nedeniyle çürüyüp mahvoldu (İnalçık, 1996B: 373), bu da devletin söz konusu vergiyi toplamak için gerekli altyapıya zaten sahip olmadığını ve bu altyapıya (yıllardır mültezimlik yapıyor oldukları için) kuşkusuz sahip olan taşra eşrafının olanaklarını müsadere etme gücü ve ufkunun olmadığını gösteriyordu. Benzer biçimde, vergi muafiyetlerine dair hüküm de uygulanamamış ve bilhassa tekkelerin vergi imtiyazları devam etmiştir (Barkan, 1980C: 318).

Hatt'ın bir diğer önemli hükmü, aşar vergisinin vergilendirilen toprağın verimine göre 1/2 ile 1/10 arasında değişen oranının imparatorluk çapında tüm topraklar için 1/10 olarak sabitlenmesiydi (Barkan, 1980C: 320). Bu, uygulanıp uygulanamamış olmasından bağımsız olarak (zira mültezimlerin aşar vergisini toplarken oranı aşmaları, hatta çift vergi toplamaları istisna olamayacak derecede sıkı; Quataert, 2008: 52) çok önemli bir karardı çünkü vergi oranları Tanzimat öncesi dönemde toprağın verimliliğine göre ayarlanmıştı ve verimi yüksek topraklardan yüksek oranda vergi alınıyordu. Örneğin Erzincan'da 3/10 olan oran, Basra'da toprağın sulanma şeklinde göre 1/3-1/2 aralığına kadar yükseliyordu (Barkan, 1980C: 321). Bu uygulama, verimli toprakların farklılık rantına mümkün mertebe devlet tarafından el konulması anlamına geliyordu ve bunun tersi olarak vergi oranlarının eşitlenmesi de, toprak rantının toprak üzerinde tasarruf hakkını elinde tutana bırakılması anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla artan oranlı

verginin yerine sabit oranlı vergi geçirilmesine yönelik bu müdahale büyük toprak sahiplerinin lehineydi ve kesinlikle burjuva bir nitelik taşımaktaydı.

Tüm bunların yanı sıra Hatt'ın en önemli hükmü özel mülkiyetin *"herkes mal ve mülküne tam bir serbestlik ile malik ve mutasarrıf olacak ve kimse kimsenin işine karışmayacak"* ifadesindeki açıklıkla güvence altına alınmasıdır (İnalçık, 1996B: 351). Hatt'ta yer verilen bu liberal prensip, 1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi ile toprakta özel mülkiyet yasallık kazandığında toprak sahibi sınıfın toplumsal konumunu nihai olarak güvence altına alacaktır.

Gerek taşra eşraf ve ayanının fiilen önemli miktarda toprağı elinde bulunduruyor olması, gerekse varislere devredilebilir nitelik kazanmış Malikâne sisteminin özel mülkiyet ile olan benzerliği Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım toprakları üzerinde özel mülkiyetin *de facto* bulunduğunu göstermektedir. Konu üzerine yapılmış pek çok çalışmada da, imparatorluğun kuruluşundan itibaren giderek artan miktarda toprağın özel mülkiyet altında bulunduğu belgelenmiştir (Bayrakçı, 1990: 49). Ancak bu mülkiyetin *de jure* hale gelmesi, 1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi ile gerçekleşmiştir.

Kanun, arazileri Memlûke (özel mülk altındaki topraklar), Miriye (devlete ait ve kullanılmakta olan topraklar), Mevkufe (vakıflar tarafından kullanılmakta olan topraklar), Metruke (baltalık ve mera gibi genel kullanıma açık topraklar) ve Mevat (dağlar ve ormanlar gibi, kullanıma uygun olmayan "ölü" topraklar) olarak beşe ayırmaktaydı. Ancak, statüleri itibariyle vakıf topraklarının bir kısmı özel mülk, bir kısmı ise vakıf tasarrufundaki devlet toprağı olarak görülebileceğinden, ayrıca Metruke ve Mevat statüsündeki topraklar da nihayetinde devlet tasarrufunda olduğundan, kanunun yaptığı temel ayırımın özel mülk ile devlet mülkiyeti arasındaydı (Barkan, 1980C: 335).

Kanun, özel mülkün kabulü ile yetinmemekte, bunu kırsalda yerleştirmek için özel bir özen göstermekteydi. Öyle ki, kanunun 8. maddesi bir köy ve kasabanın *"bütün arazisi toptan olarak ahalisinin heyeti mecmuasına ihale ve tefviz olunmayıp, ahaliden her şahsa başka başka arazi ihale olunarak keyfiyet-i tasarruflarını mübeyyin yedlerine tapu senetleri ita olunur"* hükmünü içeriyordu. Ortak kullanım statüsü yalnızca otlak, baltalık gibi kullanım çeşitleri için geçerliydi (Barkan, 1980C: 337).

Kanun, yukarıda alıntılanan 8. maddesinin de etkisiyle kimi eserlerde büyük mülkiyeti engelleyici ve reayayı mültezimden koruyan (İslamoğlu, 2009: 120; Keyder, 1993: 15) bir düzenleme olarak yorumlanmış, kimi başka eserlerde ise kanunun Osmanlı devleti ile köylü arasındaki toplumsal mutabakat karşısında etkisiz kaldığı ve toprakta özel mülkiyet nosyonunun toplumca kabul edilmediği öne sürülmüştür (Keyder, 1998: 11). Bu yaklaşımlardaki temel eksiklik kanunun, kanun koyucu otoritenin bir takım niyetlerle toplumsal hayata yönelik bir müdahale aracı olarak algılanıyor olmasıdır. Bu, çalışmanın giriş bölümünde eleştirilen, siyasi öznelerin öznel

davranma yeteneklerinin abartılması yaklaşımına verilebilecek bir örnektir. 1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi, özel mülkiyetin dokunulmazlığının tesis edildiği Tanzimat Fermanı'nın ardından yapılan, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli üretim aracı olan toprak üzerindeki özel mülkiyeti düzenlemeye yönelik ilk kapsamlı yasama faaliyetidir ancak özel mülkiyetin bilhassa miras yoluyla süreklileşmesine yönelik düzenlemeler 1847 yılında yapılmaya başlanmış, Arazi Kanunnamesi tüm bu düzenlemeleri de içeren ve aşan bir metin olarak ortaya çıkmıştır (Attila Aytekin, 2009). Sonrasında ise, aşağıda değinileceği üzere, 1867 yılına dek toprağın bir meta olarak el değiştirmeye alanı giderek genişletilmiş, bu yönde pek çok ek düzenleme yapılmıştır.

Bunun yanı sıra Tanzimat döneminde, henüz kanun yürürlüğe konmadan önce malikâneleri düzenlemek üzere bir komisyon kurulmuş, bu komisyon malikâne sahiplerinin çitlendikleri mevat arazileri inceleme altına almıştır. Bu arazilerin eski statülerine dönüştürülmesi ve kullanımının durdurulması yönündeki Şeyhülislam görüşü Tanzimat Yüksek Meclisi tarafından, yaratacağı huzursuzluk gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. Nihayetinde Arazi Kanunnamesi, Mevat arazilerin çitlenmesini engelleyici bir hüküm barındırmış, ancak o tarihe dek çitlenmiş araziler konusunda hiçbir düzenleme getirmemiş, böylelikle devlet durumu sessizlikle kabul etmiştir (Attila Aytekin, 2009). Nitekim kanunun çıkartılmasının ardından 1859-1860 yıllarında yapılmaya çalışılan kadastro çalışması tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış, elde edilen bilgilerin vergilendirmede kullanılamayacak derecede yanlış olduğu görülmüştür (İslamoğlu, 2009: 132). Tüm bunlar kanunun, Osmanlı devletinin bir takım özne hedeflerle attığı bir adım olarak değil, özel mülkiyete fiilen sahip olan eşrafın bu mülkiyeti yasallaştırma basıncının etkisi altında oluştuğunu ve "*Osmanlı tarihinin son döneminin toplumsal mücadelelerinin bir yansıması olduğunu*" (Attila Aytekin, 2009: 948) göstermektedir.

Her şekilde, 1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi, Osmanlı coğrafyasında tarımda kapitalistleşme yönündeki en önemli adımı oluşturmuş ve toprağın önemli bir bölümünün hızla özel mülke dönüşmesinin önünü açmıştır. Bu dönüşüm, temelde Miri arazilerin mülke dönüştürülmesiyle meydana gelmiştir. Arazi Kanunnamesi'nde Miri arazilerin satılmasını engelleyen hükümler mevcuttur; ancak, Osmanlı borçlarının giderek çözümsüz hale gelmeye başladığı 1860 ve 1861 yıllarında çıkartılan padişah iradeleriyle Miri arazilerin devlet borçlarına karşılık olarak; 1869 yılında yapılan düzenlemeyle de adi borçlar karşılığında alınıp satılabilmesi sağlanmıştır (Barkan, 1980C: 346). Şahıs borçları karşılığında Miri arazinin el değiştirmeye başlaması, iktisaden güçlü olan taşra eşrafının elinde mülk toplanmasını hızlandırmıştır. Bu eğilim, bilhassa demiryollarıyla dünya pazarlarına eklenen ve piyasa ilişkilerinin hâkimiyet kazandığı Aydın, Konya gibi vilayetlerde daha da belirgin bir hal almıştır (Quataert, 2008: 62). İmparatorluğun mali bunalımı, 1867 yılında yabancılara toprak sahibi olma hakkının tanınmasını da getirmiştir (Kasaba, 1993: 48).

Yüzyılın sonuna doğru taşrada devlet otoritesi zayıfladıkça, Miri toprakların mülk edinilmesi büyük bir hız kazanmış (Barkan, 1980C: 368) ve bu gelişmenin yoksul köylülük üzerindeki etkisi çok ağır olmuştur. Arazi Kanunnamesi'nin en büyük eksikliklerinden biri malikâne sahiplerinin devlet ve köylü ile ilişkilerini düzenlemiyor olmasıdır (Ortaylı, 2008B: 248; Attila Aytekin, 2009: 948) ve bu eksiklik, sürdürülmek zorunda kalınan iltizam sistemi altında köylülükten devlet maliyesinin zararına ve keyfi zorbalıkla büyük miktarda zenginlik sızdıran bir büyük toprak sahibi oluşmasına hukuki zemin teşkil etmiştir.

3.3. Ticari Eklemlenme ve Demiryolu İmtiyazlarının Etkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda Avrupa ile ticari eklemlenmesinin ciddi biçimde hızlanmasını sağlayan ilk gelişmenin Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi olduğuna daha önce değinilmişti. Bu anlaşma, dönemin dünya konjonktürü ile de uyum içerisindeydi. Gelişmiş kapitalist dünyada merkantilist dönem geride kalmış ve 19. yüzyılın başından itibaren uluslararası ticaret hacmi giderek hızlanan bir biçimde büyümeye başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinin serbestleşmesine vesile olacak anlaşmanın iç dinamiklere müdahale eden dış dinamikler doğrultusunda gerçekleşmesi, dış ticarete açılacak gelişkinliğe erişmiş bir burjuvazinin yokluğunda doğal bir gelişmeydi (Ortaylı, 2008B: 123). Anlaşmanın neredeyse tamamen yabancı ülkelerin ticari sermayesinin çıkarlarını ilerletecek biçimde yapılmış olması da bu durumun mantıksal sonucudur. Bu anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu, uluslararası işbölümüne sömürgeci kapitalist bir mantık çerçevesinde, sorunsuz biçimde hammadde çekilebilecek ve kolaylıkla sınaî ürün satılabilecek bir alan olarak eklemleniyor, yabancı tüccarlara sağlanan imtiyazlar sayesinde de yerli üretici ve tüccarın yaratabileceği rekabet baştan engelleniyordu.

Anlaşmanın uzun dönem sonuçları Osmanlı'nın dış ticaret açısından tam olarak Avrupa'nın istediği konumda tutulduğunu göstermektedir. 1876-1908 dönemine gelindiğinde, imparatorluğun ihracatının % 70'ini tarımsal ürünler oluşturuyordu (Quataert, 2008: 40). Aynı oran 1911 yılında da geçerliliğini korumaktaydı (Noviçev, 1979: 66). Buna diğer hammaddeler eklendiğinde, 1911-1913 döneminde Osmanlı ihracatının % 89-93'lük bir bölümünün hammaddelerden oluştuğu görülüyor (Pamuk, 2005: 168). İthalatın ise büyük bir kısmı başta tekstil olmak üzere sınaî ürünlerden oluşuyordu. 1911 yılına gelindiğinde, Osmanlı ithalatının % 37'si yalnızca dokuma ürünlerinden ibaretti (Noviçev, 1979: 67). Genel olarak bakıldığında ise, ithalatın % 60-65'ini işlenmiş ürünler oluşturuyordu (Pamuk, 2005: 169).

Avrupa devletlerinin tarımsal hammadde tedarikçisi olmak, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya pazarlarına eklemlenen bölgelerinde tarımda ticarileşmeyi hızlandırmıştır. Artan dış ticaret hacmiyle birlikte imparatorluğun ticaret limanları hızla dünya kapitalizminin bir parçası haline geliyor ve limanlara ihracat amaçlı ürün sevk edebilecek durumda

olan hinterlandlarda üretilen tarımsal ürün dokusu bu doğrultuda şekilleniyordu.

Amerikan İç Savaşı sırasında (1861-1865) yaşananlar, Anadolu'nun tarımsal üretiminin Avrupa talebine ne denli duyarlı olduğu konusunda çarpıcı bir örnek sunar. ABD'nin güney eyaletlerindeki pamuk plantasyonlarını kontrol altında tutan ve İngiltere'yi kendi yanında savaşa çekmek isteyen Konfederasyon Avrupa'ya pamuk ambargosu uygulamaya başlayınca oluşan pamuk açığının önemli bir bölümü Osmanlı'dan karşılanmıştı. Bu geçici koşullarda ortaya çıkan pamuk talebi yalnızca İzmir ve hinterlandında büyük miktarda pamuk ekilmesine neden olmamış, aynı zamanda bugün halen pamuk üretimiyle bilinen Çukurova bölgesinin hızla uluslararası pazara açılmasını sağlamıştı (Quataert, 1980). İngiltere'ye yapılan toplam pamuk ihracatı 1861'de 2.704 sterlinken, 1862'de 202.520, 1863'te 907.679, 1864'te ise 1.366.688 sterline yükselmiş; pamuk fiyatı ise 1858-1864 arasında % 260 artmıştı. 1864 yılına gelindiğinde, pamuk ihracatı İzmir limanının toplam ihracatının yarısını oluşturmaya başlamış ve yerel yöneticiler tahıl üretiminin bölgenin beslenme ihtiyacını karşılayamaz hale geleceğinden endişe duymaya başlamışlardı (Kurmuş, 2007: 132). Savaşın bitmesi ile gerilemeye başlayan pamuk ihracatı, 1876'ya gelindiğinde 12.350 sterline kadar düşmüştü (Kasaba, 1993: 106 ve 114).

İmparatorluğun Avrupa ticari alanına eklenmesi, ticaret limanlarından içeri demiryolları hatlarının inşa edilmeye başlanmasıyla daha da derinleşti. Kendisi demiryolu döşeyemeyen Osmanlı, bu işi kârlılık garantisi taşıyan demiryolu imtiyazları vererek Avrupa devletlerine ihale ediyordu. İngilizler tarafından 1857 yılında inşaatı başlatılan İzmir-Aydın demiryolu imtiyazıyla başlayan süreç, Fransızlar tarafında Manisa'ya doğru döşenen ikinci hatla sürdü. Ardından İngilizler tarafından Mersin-Adana hattı yapıldı.

Yüzyılın sonlarına doğru Avrupa devletlerinin arasındaki rekabet arttıkça, bu devletlerin Osmanlı demiryolları konusundaki rekabeti de şiddetlenmiştir (Rathmann, 2001: 36). 1890'larda Almanlar İstanbul-Ankara-Konya hattını (Anadolu Demiryolu) yapınca, Fransızlar da Suriye ve Lübnan'da iç bölgeleri kıyı kentlerine bağlayan 665 kilometrelik bir ağ inşa ettiler. Bu demiryolları, mantıklı bir ulaşım ağı oluşturmuyor, aksine *“limanlardan iç bölgelere doğru verimli tarım topraklarının zenginliğini emmek için uzanan vantuzlara”* (Ortaylı, 2008B: 174) benziyordu.

Demiryollarının Osmanlı tarımını şekillendirme konusundaki ilk etkisi, geçtikleri yerleri dünya pazarlarına daha sıkı bağlarla bağlamak şeklinde olmuştur. Demiryolları ticaret limanlarından Anadolu'nun içlerine doğru uzandıkça, döşenen hatlara makul uzaklıkta bulunan tarım arazilerinde üretilen ürünler ihraç edilebilir hale geldi ve ticaret limanlarında acente açan yabancı tüccarlar başta olmak üzere tüm ihracatçılar bu bölgeleri dünya ticaretine eklemleyen araçlar oldular. Örneğin 1890'lardan itibaren Almanya'nın kontrolünde faaliyete geçen Anadolu Demiryolu, İç Anadolu'nun buğday üretimini İstanbul üzerinden kapitalist dünyaya

eklemlenme işlevi görmüştür. 1891-1905 döneminde Ankara ve Konya'dan İstanbul'a sevk edilen tahılın miktarı 8,5 katına çıkmış, Ankara'da tahıl fiyatları 1887-1893 yılları arasında % 120, üretim ise 1890-1896 arasında % 87,5 artış göstermiştir (Quataert, 2008: 162 ve 321). Konuya dair yapılan bir hesaplama 1840-1912 döneminde Osmanlı'nın tarımsal üretiminde yaşanan artışın dörtte üçünün ihracata yönelik olduğunu ve bu dönem boyunca genel pazarlama oranının % 21'den % 42'ye yükseldiğini ortaya koymaktadır (Pamuk, 2005: 96).

Taşra eşrafı bu değişimler sırasında kısmen muhtelif ürünlerin tarladan limana ulaştırılması sürecini yürüten iç dolaşım zincirinde yer alarak, ama daha çok sahip oldukları topraklarda daha yüksek fiyatlı ürünlerin ihracatına yönelik üretimine geçerek zenginleşmiştir. Bu kesim, 1876 yılında I. Meşrutiyet ile kurulan parlamentoda bağımsız bir çıkar grubu dahi oluşturmuştur (Ahmad, 2005: 42).

Aynı süreç Osmanlı'nın son dönemindeki etnik işbölümünü de belirlemiştir. İmparatorluğun gayrimüslimleri zaten büyük ölçüde kentlerde yaşamakta ve tarım dışı sektörlerde çalışmaktaydı (Tezel, 2000: 98). Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasında ticari ilişkiler geliştikçe, bu ticari ilişkilerin Avrupa tarafında yer alan sermaye sahipleri aracı olarak imparatorlukta gayrimüslimleri tercih etmiş, hatta bu kesim 18. yüzyıldan itibaren "*Avrupa devletlerinin himayesine girerek, Osmanlı İmparatorluğu ülkelerinde sahip oldukları imtiyazattan yararlanan Avrupalı tacirler gibi, ayrıcalıklı ticaret yapan beratlı tüccar haline*" gelmiştir (Tezel, 2000: 57, vurgu orijinal metine aittir). Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi'nin yerli tüccarların yabancı tüccarlar ile rekabet etmesini çok zorlaştıran hükümleriyle birlikte bu eşitsiz kompradorlaşma, Müslüman servet sahiplerini bu süreçten gayrimüslim tüccarları dolayımında yararlanabilir hale getirmişti (Tezel, 2000: 57-58). Bilhassa ithalatı hızla artan lüks malların kentlerde pazarlanması bu kesim tarafından gerçekleştirilmekteydi. Öyle ki, 1912 yılına gelindiğinde imparatorlukta iç ticaretle uğraşan iş yerlerinin % 15'i Türklere, % 49'u Rumlara, %30'u Ermenilere, geri kalanı ise Levantenler ile diğer etnik gruplara mensup gayrimüslim ve Müslümanlara aitti (Tezel, 2000: 98).

Yüzyılın ortasından itibaren süreklileşmiş dış ticaret açığı ve savaş harcamaları sonucunda sarayın borçlanma ihtiyacı artınca bu kez de gayrimüslim (ve çoğu Avrupa devletlerinin uyruğuna geçmiş olan, Tezel, 2000: 86) Galata bankerleri hızla zenginleşti. Böylelikle imparatorluğun bünyesinde ikinci bir burjuvalaşma dinamiği hızla güç kazanmıştı. Gayrimüslim tüccar ve bankerler, Avrupa sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ayrıcalıklı temsilcileri ve kentlerdeki burjuva birikimin başlıca sahibi haline geldiler. Osmanlı ekonomisinin neredeyse tek artık üreten kesimi tarım olduğu için, tarımla ilgisi sınırlı olan bu kesimin ticari ve finansal gelirleri de tarımsal artıktan sağlanıyordu; dolayısıyla Müslüman büyük toprak sahipleriyle aralarında Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısını araçsallaştıran manipülasyonlarının

da etkisiyle hızla güçlenen bir rekabet söz konusuydu³. Bu rekabet, imparatorluğun son döneminde bir toplumsal çatışma halini aldı (Keyder, 1999: 69).

Demiryollarının da etkisiyle Anadolu coğrafyasında tarım ve ticaret faaliyetleri bir yandan bütünleşiyor, bir yandan da dünya pazarına ekleniyordu. Diğer yandan bu gelişme, aynı sebepten dolayı eşitsiz yaşıyordu: yabancı sermayeli demiryolu ağları kendi kârlılık hedefleri doğrultusunda hareket ediyor, Anadolu'nun limanlardan kolaylıkla ulaşılabilecek ve verimli bölgelerini dünya pazarlarına bağlarken, bu kriterleri sağlamayan kesimler süreçten dışlanıyor ve eskisinden daha da izole oluyordu. Bu durum, kırsal eşrafta da bir farklılaşma doğurdu ve piyasa için üretim yapmakta olan coğrafyalardaki yerel eşrafın davranışı giderek kapitalist işletmeciliğe benzerken, süreçten dışlanan coğrafyadaki zenginler feodal toprak beyine daha benzer bir konuma yerleştiler.

Tarım ve ticaret faaliyetlerinin bütünleşmesi, yüzyılın sonuna doğru kurumsallık kazandı. 1876'da sadrazamın emriyle kurulan Ziraat ve Ticaret Odaları, 1882 senesinde birleşti. Odanın üyelerinin dörtte biri Müslüman Türk, dörtte biri yabancı uyruklu tüccar, yarısı ise Osmanlı tebaasına mensup gayrimüslim tüccarlardı. Bunların tümü tarımsal ürün ticaretinden büyük gelirler elde eden kişilerdi ve saray üzerinde sahip oldukları yaptırım gücü ile Osmanlı'nın son döneminde burjuvazinin en gelişkin temsil organlarından birini oluşturuyorlardı. Öte yandan Oda, 1880 yılında iltizam sisteminin kaldırılması bir kez daha denendiğinde buna karşı çıkmış, 1885 yılında iltizam uygulamasına geri dönüş gündeme geldiğinde ise bunu şiddetli biçimde desteklemişti (Quataert, 2008: 81). Odanın bu davranışı, Anadolu devrimi arifesinde Anadolu'nun servet sahiplerinin sınıfsal açıdan en gelişkin olanlarının toprak rejimi konusunda görüşünü yansıtmaya açısından tarihsel öneme sahiptir. Odanın tavrı, pre-kapitalist nitelikte olan aşar vergisinin, modern bir burjuva toplumda kabul göremeyecek olan iltizam biçimiyle toplanmasının, tarımsal artıktan beslenen tüm zenginlerin çıkarına olduğunu göstermektedir.

Tüm bunlar ışığında, Anadolu devriminin hemen öncesinde Osmanlı kırsalında, aşar vergisi toplayarak zenginleşen mültezim, örgütsüz küçük köylünün ürününü pazara ulaştırıp aracılık geliri sağlayan tüccar, mülkü üzerinde ticari tarım yapan ya da ortakçılara yaptıran büyük toprak sahibi ve köylüye borç vererek zenginleşen tefecinin aynı şahısta birleştiği bir insan tipinin bulunduğu; bu kesimin Anadolu köylüsünün ürettiği tarımsal artığa el koyarak bir ilkel birikim sağlıyor olduğunu, bu artığın paylaşımı konusunda gayrimüslim tüccar ve banker burjuvaziyle şiddetli bir rekabet

³ Gayrimüslim ilkel birikimin mültezimler tarafından el konan tarımsal artıktan "kupon keserek" zenginleşmesinin kökeni henüz iltizam ayrıcalıkları büyük ölçüde saray memurlarının elinde bulunduğu 16. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Tezel (2000: 57) Urquhart'ın (1833: 107-111) daha bu dönemde verdikleri borçlar sayesinde ve mutemetler kanalıyla eyalet valilerinin iktisadi faaliyetini denetler hale gelen gayrimüslim sarraflardan bahsettiğini aktarır.

içine girdiğini ve artık kendi çıkarlarını savunacak kurumlar oluşturan, sınıf bilincine sahip bir yapı haline geldiğini söylemek mümkündür.

4. Anadolu Devrimi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908'de iktidarı ele geçirmesinden Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sonucunda dağılmasına kadar geçen dönem, Cemiyet'in başat siyasi aktör, ancak iktidarın her an sallantıda olduğu bir siyasi kriz dönemidir. Dünya Savaşı'ndaki yenilgiyle tamamen dağılan iktidarın konsolidasyonu, Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da kurulmasıyla birlikte gerçekleşmiş ve Anadolu devriminin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile sonuçlanan ikinci dönemi başlamış, bu dönemin başat aktörü ise Mustafa Kemal ve çevresindeki kadrolar olmuştur.

4.1. İttihat ve Terakki Dönemi

İttihat ve Terakki Cemiyetinin kadrolarının çoğunluğu sivil-asker aydınlardan oluşuyordu ve siyasi kimliği burjuva bir karakter taşıyordu (Ahmad, 1971: 40). Hareket, iktidara gelme sürecinde Anadolu örgütlenmesinde taşra eşrafi ile ilişki geliştirmiş, onun doğrudan bir sınıfsal temsilcisi olarak hareket etmemekle birlikte Anadolu ile olan ilişkilerini sürekli olarak bu sınıfsal yapı üzerinden kurmuş, köylülük ile doğrudan bir temasa geçme ve bu kesimi hareketlendirme gibi bir siyaset yürütmemişti (Ahmad, 1971: 238).

Ayrıca büyük toprak sahiplerinin Cemiyet içinde bir derneği de vardı. 1910 yılında kurulan, kurucu ve yöneticilerinin tamamı büyük toprak sahibi olan Osmanlı Çiftçiler Derneği, toplantılarını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez binasında yapıyordu. Bu dernek Çiftçiler Derneği Mecmuası isimli bir yayın organına sahipti ve I. Dünya Savaşı'nın ardından partileşerek 1919 seçimlerinde faaliyet göstermişti (Tunaya, 1986: 364). Bu dernek, İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasının ardından Ankara'ya gelecek, üyeleri Büyük Millet Meclisi'ne girecekti (Tiftikçi, 2003: 418).

İttihat ve Terakki hareketi, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını savunan bir toprak siyaseti öngörüyordu. 20. yüzyılın başına gelindiğinde Anadolu topraklarının özel mülke dönüşmesi büyük ölçüde tamamlanmış, taşra eşrafının bir zenginleşme yöntemi olarak iltizama ihtiyacı kalmamıştı. Artık bu kesimin sınıfsal çıkarı, aşar vergisinin ilgası yönündeydi; nitekim cumhuriyetin kuruluşunun ardından zengin toprak sahipleri aşar vergisine karşı kapsamlı bir çalışma yürütecek ve nihayetinde bu vergiyi kaldırtacaklardı.

Aşar vergisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmeden önceki tartışma programlarında yer alıyordu (Küçük, 1997: 21). Cemiyet, aşar vergisini kaldırma ya da en azından oranını düşürme ve başka, modern vergilerle ikame etme eğilimindeydi. Konu ilk kez 1908 Meclis-i Mebusan'ında Selanik Mebusu Dmitri Vlahof Efendi tarafından "aşar

vergesi, safi varidatın yüzde 33, 40 hatta 52'sini teşkil ediyor. Bu vergi bir an önce kaldırılmalı ve başka bir vergi onun yerine getirilmelidir. Bu vergi ne kadar hafif olursa, ehalimiz diğer araziye ekilmiş toprak haline getirmeğe o derece çalışacaktır” sözleriyle gündeme getirilmişti (Cerrahoğlu, 1968: 79). Partinin 1908 senesinde kabul edilen siyasal programında aşar vergisinde “şimdilik” tahmis usulü (beş yıllık aşar vergisinin birleştirilip beş taksidde bölünmesi) uygulanması ve olabildiğince hızlı biçimde kadaströ usulüne geçilerek verginin bir arazi vergisine dönüştürülmesi (Madde 15) hedefi bulunuyordu (Tunaya, 1986B: 67). 1913 kongresinde benimsenen programda çiftçiye verilen ağırlık artırılmıştı. Programın iktisadi bölümünde çiftçiye ucuz kredi sağlayacak bir bankanın kurulması (Madde 17), ziraat sendikalarına yönelik bir kanun çıkartılması (Madde 19) ve aşar vergisiyle ilgili şikâyetlerin, söz konusu vergi bir arazi vergisine dönüştürülene dek tahmis usulü ile çözümlenmesi (Madde 23) yer alıyordu (Tunaya, 1986B: 108).

4.2. I. Dünya Savaşı Öncesinde Toprak Mülkiyetinde Eşitsizlik ve Büyük Toprak Sahipliği

Döneme dair incelemeler, 1913 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak mülkiyetinde büyük bir eşitsizliğin bulunduğunu göstermektedir. Örneğin Rozaliyev'e (1978: 23) göre “*Birinci Dünya Savaşının başında, tarımsal nüfusun yüzde birini oluşturan büyük toprak sahipleri ve ağaları, tüm işlenebilir toprakların yüzde 39,3'üne sahiptir; nüfusun yüzde dördünü meydana getiren küçük toprak ağaları, kulaklar ve çiftçiler arazinin yüzde 26,2'sini ellerinde bulunduruyorlardı; Tarımsal nüfusun yüzde 95'ini oluşturan köylü işletmelere ise arazinin yüzde 34,5'i düşüyordu.*” Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından döneme dair yapılan bir değerlendirmede de benzer bulgulara yer verilmektedir (DİE, 1973: 24). Buna göre 1912-1913 tarım sayımı sırasında sayımı yapılan bir milyon ailenin en zengin % 1'i toprakların % 39'una, sonraki % 4'ü toprakların %26'sına, sonraki %85'i ise toprakların geriye kalan % 35'ine sahipti. Bunların dışında kalan % 8'in ise hiç toprağı yoktu.

Toprak mülkiyetinde eşitsizlik, yerelliklerde daha belirgin bir hal almaktadır. Tablo 2'de 1909 tarım sayımının iller bazında toprak mülkiyetine dair verilerinden bir seçki oluşturulmuş, ortalama işletme büyüklüğünün en yüksek olduğu iller sıralanmıştır. Tabloda sunulan hane sayılarının güvenilirliği kuşkuludur zira pek çok ilde sayılar fazlasıyla yuvarlanmış bir görüntü arz etmektedir. Kaldı ki istatistikler toprak mülkiyetini 0-9 dönüm, 10-50 dönüm ve 50 dönümden büyük olmak üzere üç dilime ayırmaktadır ki, bu da mülkiyet eşitsizliğini inceleme açısından elverişli değildir. Yine de, ortalama işletme büyüklüğü rakamları genel bir kanı çıkartılmasına yardımcı olmaktadır. Tablodan da görüleceği üzere, ticaret limanlarının hinterlandında olan iller ve feodal aşiret yapısının baskın

olduğu illerde büyük toprak sahipliği diğer illere aynı zamanda toprak merkezleşmesinin daha ilerlemiş olduğu illerdir.

Tablo 1
1909 Tarım Sayımına Göre Çeşitli İllerde Toprak Mülkiyeti Dağılımı ve Ortalama İşletme Büyüklüğü (dönüm)

	10 dönümden küçük	10-50	50 dönümden büyük	Ortalama İşletme Büyüklüğü
Toplam	291.001	535.249	281.575	29,2
Muş	2450	5300	5500	142,8
Balıkesir	1000	3000	1500	74,1
Siverek	-	5400	8300	67,6
Kayseri	5600	6900	3000	63,2
Adana	4779	6109	16325	62,7
Amasya	715	4922	3322	57,8
Antalya	9000	7000	2370	53,9
Denizli	534	1350	2250	51,5
Urfa	1300	2300	1000	50,4
Mardin	3000	3500	4000	49,0
Tokat	753	1854	264	47,5

Kaynak: DİE, 1997.

4.3. Kurtuluş Savaşı ve Anadolu Devriminin Tamamlanması

Anadolu devriminin merkezinin Ankara'ya taşındığı ve öncülüğünün Mustafa Kemal ve çevresindeki kadrolar tarafından devralındığı dönemde büyük toprak sahipleri ile olan ilişkilerin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu kesimle kurduğu ilişkilerin bir devamı niteliğinde olduğuna daha önce değinilmişti. Bu kadroların ilk ve acil ihtiyacı, savaşıardan yorulmuş ve işgale karşı kayıtsız Anadolu köylüsünü bir kez daha savaşa ikna etmektir. Bu konjonktürde taşra eşrafı Kemalistler ile köylülüğün arasında bir aracı konuma yerleşmiştir. Ahmad (2005: 96) süreci şöyle aktarmaktadır: “Kemalistler ile eşraf arasındaki işbirliğinin bedeli, kırsal kesimdeki statükoyu korumak ve hatta güçlendirmek için yapılan üstü kapalı bir anlaşma oldu. Bu anlaşma toprak ağalarının güçlü bir unsur olarak içinde yer aldıkları bir partinin, Halk Partisi'nin kurulmasıyla tamamlandı.”

Bu birliktelik, Anadolu devriminin sınıfsal karakteri açısından belirleyici bir öneme sahiptir zira daha önce değinilen iki burjuvalaşma dinamiğinin arasındaki rekabetin sonucunu da belirleyen, devrimin ulusal niteliği olmuştur. Böylelikle ilkel birikimin önemli bir bölümünü elinde bulunduran ve burjuva sınıfının belkemiğini oluşturmak için gerekli özelliklere belki de daha fazla sahip olan kentli gayrimüslim tüccar ve zanaatkarlar devrim sürecinden dışlanmış, kapitalist Türkiye'nin burjuvazisini oluşturacak şahısların çoğu kırsal eşraftan türemiştir. Bu tekleşmenin ilk işaretleri, henüz Birinci Dünya Savaşı sırasında, İttihat ve Terakki iktidarı tarafından

Müslüman tüccarların gayrimüslim tacirler karşısında kollanarak öne çıkartılmasıyla görülmüştü. Aynı kesim, Kurtuluş Savaşı sırasında da önemli bir rol oynadı ve burjuvalaşmakta olan taşra eşrafının devrim sırasında Kemalist kadrolara verdiği desteğin aktif göstergesini teşkil etti (Keyder, 1999: 94, 104).

Bu işbirliği, birinci Büyük Millet Meclisi'nin birleşimine de yansımıştır. Önemli bir kısmını İstanbul'un işgali sonrasında dağıtılan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın üyelerinin oluşturduğu birinci Büyük Millet Meclisi'nde mesleği tarım ve hayvancılık olan milletvekillerinin sayısı 60'tır (toplam 454 içinde; TBMM, 2010).

Cumhuriyetin ilanından önce yapılan İzmir İktisat Kongresi, büyük toprak sahiplerinin sınıfsal çıkarlarını artık programatik biçimde savunmaya başladıklarını gösteren, önemli bir dönüm noktasıdır. Kongreye işçi, çiftçi, tüccar ve sanayici delegeleri katılmıştır. Bu gruplardan her birinin ismini taşıdığı toplumsal kesimi ne denli temsil ettiği ayrı ayrı tartışma konusu olmakla beraber, çiftçi delegelerinin tamamının büyük toprak sahibi olduğu bilinmektedir. Kongrede, Meclis'te defalarca görüşülmüş olan aşar vergisi bir kez daha gündeme gelmiş, çiftçi delegeler aşar vergisinin kaldırılmasını önermiş ve bu öneri karara bağlanarak kongre tutanaklarına girmiştir (Küçük, 1997: 94). Diğer yandan boş durumda bulunan çiftliklerin köylülere dağıtılması önerisi ise çiftçi delegelerin itirazıyla reddedilmiştir (Tiftikçi, 2003: 506).

5. Cumhuriyetin Kuruluş Yılları

Cumhuriyetin ilanıyla beraber, büyük toprak sahipleri devlet politikası üzerinde ciddi bir etki unsuru haline geldi. Bir yandan mecliste önemli sayıda milletvekili bulunan, diğer yandan sermaye birikiminin önemli bir kesimini temsil eden bu sınıfsal yapı, bilhassa 1930'lardaki devletçilik dönemine kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarının başat belirleyeni olmuştur. Bu süre zarfında büyük toprak sahipleri yalnızca devlet politikalarını kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda yönlendirmekle kalmamış, aynı zamanda kuruluş yıllarının karmaşası içerisinde önemli miktarda sahipsiz ya da yoksul ve güçsüz köylülere ait tarım toprağını kendi mülkiyetlerine geçirmiştir.

5.1. Kuruluş Yıllarında TBMM'de Büyük Toprak Sahipleri

1920 Meclis'inde büyük toprak sahiplerinin önemli bir sayısal güç teşkil ettiğine daha önce değinilmişti. Bu durum, sonraki yasama dönemlerinde de değişmemiştir. Bu çalışmanın tarihsel ufku olan 1939'a kadar kurulan beş mecliste bulunan toprak sahiplerinin sayıları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2
1920-1939 Arasında TBMM'deki Çiftçi ve Tüccar Milletvekillerinin Sayısı

	Milletvekili Sayısı ¹	Çiftçi ²	Tüccar ³	Çiftçi ve Tüccar
1. Yasama Dönemi (1920-1923)	436 ⁴	60	52	22
2. Yasama Dönemi (1923-1927)	333	50	48	22
3. Yasama Dönemi (1927-1931)	335	43	50	16
4. Yasama Dönemi (1931-1935)	348	68	49	21
5. Yasama Dönemi (1935-1939)	444	61	50	20

¹ Sandalye sayısını değil, ilgili yasama döneminde (ara seçimler dâhil) milletvekili seçilmiş kişi sayısını göstermektedir.

² Bir milletvekilinin çiftçi olarak tanımlanması için biyografisinde ağa, çiftçi, ziraat, bağcılık, tarım gibi mesleklerden bir tanesi bulunmalıdır.

³ Bir milletvekilinin tüccar olarak tanımlanması için biyografisinde tüccar, tacir, serbest ticaret gibi mesleklerden bir tanesi bulunmalıdır.

⁴ 1. Yasama Döneminde hakkında hiçbir biyografik bilgi bulunmayan 23 milletvekili vardır.

Kaynak: TBMM, 2010.

Mevcut rakamlar Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğu 1920 yılından 1939 yılına kadar mecliste büyük toprak sahiplerinin süreklileşmiş bir varlığı olduğunu göstermenin yanı sıra, büyük ölçekli tarım ile ticaretin halen ne denli iç içe olduğuna da işaret etmektedir. Gayrimüslim tacirlerin devrim sürecinde tasfiye olmasıyla, bu dönemde neredeyse yalnızca tarımsal ürün ihraç eden Türkiye'de ticari sermaye alanında önemi bir boşluk doğmuş; bu boşluğun bizzat üretim yapan ve pre-kapitalist patronaj ilişkileriyle kendine bağlı tuttuğu köylülerin üretimini örgütleyen kırsal zenginlerce doldurulması sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde var olan ve daha önce değinilen bu tüccar-çiftçi birlikteliği daha da güçlenmiştir. Bu birliktelik, cumhuriyetin kurumsal yapısında da yer bulmuş, 5. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nde ziraat ve ticaret vekâletleri birleştirilmiştir.

Ayrıca, söz konusu birliktelik, milletvekili biyografilerinin derinlemesine incelenmesi durumunda daha da net ortaya çıkmaktadır. Tüm biyografileri ele alan kapsamlı bir inceleme bu çalışmanın yöntem ve sınırlarının dışında kalmaktadır ancak örnek olarak sonraki yıllarda TARIŞ'e dönüşecek olan Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi kurucusu, 5. Yasama Dönemi Aydın Milletvekili Mehmet Nazmi Topçuoğlu ile 1950 yılına dek tüm toprak reformu tartışmalarının merkezinde yer alan (Önal, 2010: 12-14), şiddetli reform aleyhtarı ve ilk altı yasama dönemi boyunca Eskişehir milletvekili büyük toprak sahibi Mehmet Emin Sazak verilebilir. Topçuoğlu'nun mesleği "ticaret ve iktisat", Sazak'ın mesleği ise "ziraatçı,

serbest ticaret, kereste fabrikası kurucusu” olarak geçmektedir (TBMM, 2010: 243, 259).

Büyük toprak sahiplerinin Meclis’teki varlıklarının bu kesime sağladığı ilk kazanım 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. İzmir İktisat Kongresi’nden çıkan karar doğrultusunda oluşturulan yasa tasarısının 10 Şubat 1925’te TBMM’ye gelmesinden bir gün sonra Şeyh Sait isyanı çıkmış, tasarı derhal görüşülmüş ve 17 Şubat 1925’te 1’e karşı 151 oy ile kabul edilmiştir.

Daha önce 26 kez görüşülmüş olan (Küçük, 1997: 21) konunun bir toprak ağasının ayaklanmasında da etkisiyle bu denli ezici bir çoğunlukla toprak sahiplerinin lehine karara bağlanması başlı başına önemlidir. Ancak daha önemli olan, toplandığı son yıl olan 1924’te bütçe gelirlerinin % 28,6’sını (Önder, 1988: 119) oluşturan aşar vergisinin yokluğunda ortaya çıkan açığın nasıl kapatıldığıdır.

Aşar vergisinin kaldırılmasının ardından tarımsal üründen parasal bir vergi alınmaya çalışılmıştır. Çıkarılan yasaya göre tahıllardan %10, satılması zorunlu olan tütün ve pamuk gibi sınaî ürünlerden ise %8 düzeyinde, ürünün satışı sırasında vergi alınması öngörülmüştür. Ancak bu vergi de bir yıl içerisinde, tam olarak uygulamaya dahi konulamadan kaldırılmıştır (Küçük, 1997: 96). Sonuçta tarım kesiminden yalnızca ileride Hayvanlar Vergisi adını alacak Ağnam Resmi alınmaya başlanmıştır.

Ancak aşar vergisinin yeri doldurulamamış, Ağnam Resmi, bütçe içindeki payının en yüksek olduğu 1925-1930 döneminde bütçe gelirlerinin ancak % 5,9’unu teşkil etmiştir (Önder, 1988: 125). 1925 yılında bütçe açığı önceki yılın üç katına çıktığında (Önder, 1988:119) bu açığın kapatılması için başka önlemler alınması gerekmiştir. Boratav (2010: 54), aşar vergisinin kaldırılmasından doğan açığın 1926 yılından itibaren şeker ve gazyagından alınan vergiler ile kapatıldığını saptamakta, bu durumun kentlerde ve pazara dönük kırsal kesimde yaşayan tüketici kitlelerinin vergi yükünü üstlenmesi anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu da aşar vergisinin kaldırılmasıyla ortaya çıkan mali boşluğun, emekçi sınıfların zorunlu harcamalarının daha fazla vergilendirilmesiyle doldurulması anlamını taşımaktadır.

Büyük toprak sahiplerinin çıkarlarının meclisteki temsiliyeti, bekleneceği üzere, toprak reformu tartışmalarında da kendisini göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında toprak reformu tartışması, Meclis’in yalnızca kulislerinde görüşülmüş, ne bir komisyona havale edilmiş ne de bir kanun tasarısı olarak ele alınmıştır. Dönemin canlı tanığı Sabiha Sertel, anılarında durumu şöyle aktarmaktadır (1969: 75):

“ – Pekala, dedim, şimdi Mecliste eşraf, toprak ağaları, hacılar, hocalar yok mudur? Bunlar Mustafa Kemal’in reformlarını destekleyecekler midir? Bu gericiler yine reformlara karşı geleceklerdir. Mustafa Kemal halka değil bu gerici kuvvetlere dayanıyor. Anayasada toprak reformunu, işçi haklarını sağlayacak maddeler yok. Türkiye sınıfsız bir toplumdur, diyorlar. Ezilen işçiler, köylüler haklarını nasıl koruyacaklardır?

Mazhar Müfit bu defa kızmadı. Düşünerek cevap verdi:

– Mustafa Kemal bir çok reformlar yapmak istiyor. Toprak reformu için burada ağalarla, özellikle Kürt ağaları ile Kürt mebuslardan Feyzi Bey'ler ve diğerleri ile konuşmalar yaptı. Bu reform meselesi, çok çetin bir mesele. Ağalara toprak reformunu anlatmak imkansız. Bu reformu ele almak, bütün ağaları, eşrafi kaybetmek demektir. Şimdilik toprak reformu defterini kapadık.”

Toprak reformu tartışmaları 1930'larda ilk kez Meclis gündemine geldiğinde ise, büyük toprak sahiplerinin tepkisi sert olmuştur. Bu kesim toprak reformu tartışmaları boyunca sözcülüğünü üstlenecek olan Emin Sazak, büyük arazilerin paylaşılması gündeme geldiğinde “büyük arazilerin taksimi için yeni bir karar mı veriliyor, yeni bir kanun mu yapılıyor? Firkanın prensibinde ve BMM prensiplerinde böyle bir esas yoktur. Toprak sahibi olmak bu memlekette ayıpmış gibi bir manzara hasil oluyor. Yavaş yavaş büyük emval sahibi olmak, çok para sahibi olmak fena telakki edilmeye başlanırsa bunun sonu nereye varır?” (akt. Kuruç, 1987: 169) şeklinde konuşmuştur⁴.

Kuruluş yıllarında Kemalist kadroların kırsala dair politikası önemli bir gerilim barındırıyordu. Bu politikaların sürekli olarak kolladığı büyük toprak sahipleri, henüz sınıai bir burjuvazinin bulunmadığı ülkede en önemli mülk sahibi sınıfsal yapıyı teşkil ediyor ve gerektiğinde kendi çıkarlarını yırtıcı biçimde savunmaktan çekinmiyordu. Diğer yandan nüfusun çok büyük bir bölümünü oluşturan köylülüğün maddi yeniden üretim koşullarının sıkışması ve kitleler halinde kentlere göçmesi büyük bir endişe kaynağıydı ve büyük toprak sahiplerini kollayan politikalar bu sıkışmaya katkıda bulunuyordu (Tezel, 2000: 371). Köylülüğün topraktan koparak işçileşmesinin serbest bırakacağı sınıfsal dinamiklerden duyulan bu endişe, Büyük Buhran'ın tarım kesiminde yarattığı yıkımın ardından daha da güçlendi. Öyle ki, sonraki yıllarda tarım bakanlığı görevini yapacak olan Şevket Raşit Hatipoğlu, Büyük Buhran'ın tarımdaki sonuçları üzerine yazdığı eserinde “[göçler] vaktından evvel ve birden bire büyük nüfus kalabalıklarının proletaryalaşmasını ifade eder. Bu ise Türkiye için ne ekonomik, ne de sosyal hoş gelen bir şeydir. Bu sebepten Türkiye küçük ölçüde de olsa, çiftçiliği terk ve çiftçilikten soğumayı lâkayt karşılayamaz” şeklinde uyarılarda bulunuyordu (Hatipoğlu, 1936: 87).

Bu gerilimi hafifletecek ve kentlerin topraktan kopan kitleleri kapsamasını sağlayacak hızlı bir sanayileşmenin koşulları bulunmadığı için tek seçenek köylülüğün kırsalda tutulmasıydı. Kemalist kadroların toprak reformu konusundaki girişimleri bu amaca yönelikti. Ne var ki büyük toprak sahipleri ile yapılan ittifak ve bu kesimin elinde bulundurduğu siyasi güç mülklerin kamulaştırılmasına yönelik her türlü girişimi imkânsız kıldı ve onun yerine kapitalizm öncesine ait tabiyet biçimlerinin ömrünü uzatan,

⁴ Büyük toprak sahiplerinin toprak reformunu mülk düşmanlığı olarak lanse etme stratejisi, toprak reformu tartışması Türkiye'nin gündeminden çıkana değin sürmüştür (Önal, 2010: 18).

bilhassa ülkenin geri kalmış bölgelerinde bu ilişkileri daha da pekiştiren bir uzlaş (Karaömerlioğlu, 2011: 84) benimsendi.

5.2. Topraklara El Koyma Yoluyla Zenginleşme

1926 yılında Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu'nun çıkartılmasıyla topraktaki özel mülkiyet yapısına kesinlik kazandırılmıştır. Bununla birlikte, toprak sahiplerinin mülkiyetlerini hızla genişletmeye başladıkları ve bu genişletmenin önemli bir kısmının başkalarının mülksüzleşmesine dayandığı bir döneme girilmiştir.

İlk genişleme fırsatı, tehcir edilen Ermeni ve mübadele edilen Rumların gayrimenkullerinin sahipsiz kalması ile doğmuş, bu süreçlerde boşalan bereketli topraklara çoğunlukla yerel eşraf el koymuştur (Boratav, 2010: 56; Kıray ve Hinderink, 1970: 18). Rum-Türk mübadelesinin uygulanması sırasında muhacirlere Mübadele, İmar ve İskân Kanunu çerçevesinde toprak dağıtımı, sürecin karmaşıklığından da bekleneceği üzere hayli sorunlu geçmiş, her ne kadar Rumlar tarafından boşaltılan toprakların tamamına kırsal eşrafın el koyduğunu söylemek mümkün değilse de, mübadele neticesinde önemli miktarda toprak mübadil vatandaşlar yerine boşalan toprağa el koyan kişilerin eline geçmiştir (Arı, 2007:132). Bu konuda öne sürülen bir diğer önemli iddia ise mübadillere dağıtılan toprakların boşalan mülklerden değil kamu mülkünden seçilmiş, çoğunlukla mera topraklarının dağıtılması yoluna gidilmiştir olduğudur (Toprak, 1988: 33). Buna rağmen, uluslararası anlaşmaların da konusu olan toprak ve mülk dağıtımının basit bir el koyma pratiği biçiminde yaşandığını söylemek mümkün değildir (Arı, 2007: 131). Diğer yandan, 1915 tehcirinden itibaren herhangi bir kurala tabi olmaksızın el konan Ermeni mülkleri daha da önemli bir zenginleşme kaynağı olmuştur⁵. Öyle ki, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü, bu konuyu 6 Aralık 1922 tarihli Meclis konuşmasında “*memleketi kurtarır kurtarmaz, kaçanların geride bıraktıkları ve emval-ı metruke dediğimiz taşınır ve taşınmaz malların ne duruma getirildiğine bakınız, kapanın elinde kaldı*” (akt. Avcioğlu, 1976: 1382) şeklinde dile getirmiştir.

Ne var ki, esas zenginleşme yolu, kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık toprak hukukundan cumhuriyete miras kalan ve önemli eksik ve yanlışlar barındırdıkları da kuşku götürmeyecek olan tapu kayıtlarının, Medeni ve Borçlar Kanunu'nun çıkartılmasının ardından, işin içine ciddi miktarda yolsuzluk da karıştırılarak bir zenginleşme yolu olarak kullanılması olmuştur. Öyle ki, muhacirlere dağıtılan arazilerin de en azından bir bölümünün kısa süre içerisinde çeşitli yollarla büyük toprak sahiplerinin mülkü altında girdiğine dair deliller mevcuttur. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, 15 Haziran 1934 tarihli Meclis konuşmasında (akt. Tökin, 1990: 196) şu sözleri sarf etmiştir:

⁵ Örneğin, Mehmet Emin Sazak anılarında tehcir sırasında Ermeni mallarını nasıl ucuza satın alma fırsatı bulunduğunu anılarında detaylı biçimde anlatmaktadır (Sazak, 2009: 114).

“Devlet araziyi metruk arazi diye muhacire veriyor. Onlarda imar ediyorlar. Sonra herhangi bir sahibi çıkıyor ve diyor ki, bu benim mülkümdür. Tapusunu gösteriyor ve muhaciri sokağa atıyor... Trabzonda arazi çok dardır. On dönüm, yirmi dönem araziye malik olan kimse, büyük arazi sahibi ve zengin sayılır. Birisi çıkıp 200 bin dönüme sahip olduğuna dair ilâm gösterdi ve köylülere oradan çıkardı... Hat boyundan geçerken Sazılar köyü vardır. Burası muhacirlerindi. Emin Bey⁶ sorarım kimin namına mukayyittir ve ne zaman ona geçmiştir. Böyle kaç dane arazinin sahibi çıkmıştır... Ne kadar metruk arazi imar edilmişse bunların hepsinin sahibi çıkmıştır. Gedikabat körfezinde yerli halk bataklığı kuruttu. Burada sıtma vardı. Bunlar her türlü tehlikeyi göze alarak bataklığı kuruttular ve yerleştiler. Ektiler, biçtiler, çalıştılar, kanallar açtılar. Bir zat geldi bu toprakların kendisine ait olduğunu söyleyerek bunları buradan çıkardı. Halk yine topraksız kaldı. Dağlara sığındılar. Çalı çırpı toplayarak geçinmeye başladılar.”

Bu hakkaniyete aykırı mülk edinme süreci, beraberinde büyük toprak sahiplerinin mülkiyetlerini saklama davranışını da beraberinde getirmiştir. Kıray, bu dönemde Çukurova’da kadastro çalışmalarının küçük toprak sahiplerinin yaşadığı yerlerde yapıldığı, ancak büyük toprak sahiplerinin bulunduğu bölgelerde özellikle yapılmadığını tespit etmektedir (Kıray, 1971). 1934-1935 ve 1938 yıllarında toprak mülkiyetinin yapısına dair iki anket çalışması yapılmış (Kanbolat, 1963: 2) ancak bu çalışmaların sonuçları kamuoyu ile paylaşılmamıştır (Silier, 1981: 63; 6 No’lu dipnot). Söz konusu araştırmaların verilerini kullanan iki eserin 1930’ların sonuna dair saptadığı toprak mülkiyeti yapısı Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3
1930’larda Toprak Mülkiyeti Dağılımı

Toprak Grupları (dönüm)	Aile Sayısı	Aile Yüzdesi	İşlenen Toprak (dönüm)	İşlenen Toprak (%)
500’den az	2.493.000	99,75	149.180.000	86,35
501-5000	5.764	0,23	17.200.000	9,95
5001+	418	0,02	6.400.000	3,70
TOPLAM	2.499.182	100,00	172.780.000	100,00

Kaynak: Kanbolat, 1963: 2; Barkan, 1980D: 473.

Silier, bu verileri “500 dekaradan küçük toprakların ortalaması her nasılsa 60 dekar olarak kabul edilip köylü ailesi sayısı ile çarpılmış ve 14,9 milyon hektar rakamına ulaşılmıştır (...) Ayrıca 700 dönümlük bir tapu senedi ile fiilen 21.766 dönüme sahip Kıran Harmanı çiftliği, 2,5 dönümlük tapu senedi ile 40.000 dönüme sahip İsmail Cebioğlu ve benzeri örnekler

⁶ Söz konusu Emin Bey, Mehmet Emin Sazak’tır.

Komisyonda büyük arazi mülkiyetinin de olduğundan çok daha az olarak gösterildiği kanısını uyandırmaktadır” sözleriyle eleştirmektedir. Eleştiriler kuşkusuz haklıdır, buna rağmen verilerin mevcut hali dahi çalışmanın önceki bölümünde değinilen derin mülkiyet eşitsizliğinin sürdüğünü göstermektedir. Barkan tarafından verilerden yola çıkarak yapılan (1980D: 477; 35 No’lu dipnot) ve Silier’in de katıldığı hesaplama “*toprağı olmayan ya da yetmeyen çiftçi ailelerinin bütün çiftçi ailelerine oranının % 85’i bulduğunu*” göstermektedir.

5.3. Uygulanan Tarımı Destekleme Politikalarının Etkileri

Kuruluş dönemi boyunca devletin tarıma verdiği destek düzensiz ve parçalı olmuştur. Bu dönemde, Ziraat Bankası kredileri, kooperatifler, destekleme alımları gibi aygıtların henüz bütünlüklü ve sistematik bir yapı içinde hareket etmemekte, ancak tarıma yönelik tüm politikalarda büyük toprak sahiplerinin çıkarları gözetilmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımda makineleşme devlet eliyle teşvik edilmiştir. Cumhuriyetin kurulmasının hemen ardından Ziraat Bankası 70 traktör almış, bunların 40’ını çiftçilere dağıtmış, 30’unu ise kendisi işletmeye koymuştur (Silier, 1981: 20). 1924 yılında geçirilen ve ekili dikili alanların genişletilmesini hedefleyen bir başka yasa ile traktör kullanan işletmelerdeki makinistler ve tarım alet ve makinelerinin tamirinde istihdam edilen belirli sayıda teknik eleman askerlikten muaf tutulmuştur (Silier, 1981: 19)⁷. 1926’da ise traktör, motorlu pulluk ve biçerdöver gibi makineleri kullanan çiftçilere akaryakıt vergisi muafiyeti getirilmiştir. Bu teşviklerle birlikte, 1928 yılına gelindiğinde ülkedeki traktör sayısı 1000’i aşmış (Toprak, 1988: 33), hatta kimi kaynaklara göre 2500’e ulaşmıştır (Silier, 1981: 20).

1929 yılında Büyük Buhan ile birlikte tüm emtia fiyatları düşerken en fazla tarımsal ürünlerin fiyatı düşmüş (Boratav, 2010: 78), açılan tarım-sanayi fiyat makası karşısında “*genellikle büyük çiftçi olan traktör sahipleri, ucuza sağladıkları benzini piyasaya intikal ettirmeyi, tarımda kullanmaktan daha kârlı bulmaya*” başlamışlardır (İlkin ve Tekeli, 1988: 84). Bunun sonucunda TBMM’den 10 Haziran 1930 tarihli “Ziraat Makinelerinde Kullanılan Mevadı Müştaile Hakkındaki 752 ve 1527 Sayılı Kanunlara Müzeyyel Kanun” çıkartılarak söz konusu akaryakıt muafiyeti kaldırılmış, ancak büyük çiftçinin çıkarını koruma amacıyla akaryakıtla çalışan 1844

⁷ Aynı yasa, 500 dekar toprağa sahip olan çiftçilerin kendileriyle beraber iki yardımcısını, 500 dekardan fazla toprak işleyen çiftçiler için her 250 dekar için bir yardımcısı, tarımsal işlerle uğraşan şirketlerin idareci, muhasebeci ve teknik personelini, 200 küçükbaş veya 50 büyükbaş hayvan sahibi ile bunların yardımcılarını da askerlikten muaf tutuyordu. Yani yasa, yalnızca tarımda yalnızca makineleşmeyi değil, aynı zamanda büyük işletmeciliği ve şirketleşmeyi teşvik amacıyla çıkartılmıştı.

traktörün kullanıcılarına traktörlerini ağır yağ ile çalışan modeller ile değiştirebilmeleri için tazminat ödeneceğini kanuna eklenmiştir⁸.

Yine bu dönemde, zirai kombinalar kurulmuş, bu kombinalar için 3 milyon TL tutarında tarım araç ve makinesi getirilmiştir. Bu araçların, köy kalkınması ve tarımın modernizasyonu amacıyla köylüye kiralanması hedeflenmektedir ancak süreç bir kez daha büyük toprak sahiplerinin çıkarına işlemiştir:

“Çiftçiye yardım usulünün kısa zamanda dejenere edildiği, hakiki ihtiyacı olanlar yerine köy ağalarının ve nüfuzlu kimselerin bu yardımlardan istifade etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Bu yüzden yer yer büyük anlaşmazlıklar çıkmakta, Vekâlete sürekli olarak şikayetler gelmekte idi. Bir taraftan da makinaların kendi bölgelerine gönderilmesi için muhtelif bölgelerin çiftçileri ve meb’usları taleplerde bulunmakta ve Vekâleti tazyik etmekte idiler” (Reşat Aktan’dan akt. Avcıoğlu, 1969: 233).

Bir başka gelişme olarak Ziraat Bankası’nın tarımsal kredi vermeye başlamasının, kırsaldaki tefecilerin elde ettikleri olağanüstü faiz gelirlerini azaltması beklenirken, kredi almak için arazi sahibi olma şartı uygulanınca, durum tam tersi olmuştur:

“[Büyük toprak sahipleri] evvela arazi sahibi olarak Ziraat Bankası’ndan kolaylıkla kredi alır, sonra tüccar sıfatıyla senetleri iskonto ettirir. Aldığı krediyle köylüden mal toplar ve daha kötüsü fahiş faizle köylüye borç verir. Yani bu ‘tüccar-köylü’ Ziraat Bankasından %15 faizle aldığı parayı köylüye %60 faizle borç verir. Böylece Ziraat Bankası mücadele etmesi gereken murabahacıya bilmeden (?) destek olmaktadır” (Silier, 1981: 59).

Büyük Buhran’ın ardından tarımsal kredi alanında bir başka gelişme yaşanmış, büyük bir kısmı Ziraat Bankası tarafından olmak üzere çok sayıda tarım kredi kooperatifi kurulmuştur. 1929-1938 arasında kredi kooperatiflerinin sayısı 65’den 586’ya çıkmıştır (Atasagun, 1940: 63). Bu kooperatiflerin önemli bir kısmı İzmir, Giresun, Aydın ve Trabzon gibi tarımda sermaye yoğunlaşmasının ilerlediği illerde bulunmaktadır (Anonim, 1932: 42). Tarımda kapitalizmin gelişmesinin bir göstergesi olan bu kooperatiflerin yönetiminde zengin çiftçi ve tüccarlar bulunmakta, dolayısıyla bu yapı da tüccar ve tefecilerin çıkarına işlemektedir:

“Ziraat Bankasının kurduğu kredi kooperatiflerinin köylüye faydeli olduğu da iddia edilemez. Çünkü kooperatiflerin ekserisinin meclisi idarelerine mürabahacılar ve aracı mutavassıt girerek kooperatifleri kendi menfaatlerine alet yapmışlardır. Köylü kooperatiftan aldığı krediyi, kooperatif kapısından çıktıktan sonra meclisi idare âzası olan mürabahacıya borcuna mukabil teslim etmektedir. Kooperatiflerin önemli bir kısmı âdeta mürabahacıların teşkilâtı haline gelmiştir.

⁸ Resmi Gazete, 19 Haziran 1930, www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1524.pdf (erişim, 27 Şubat 2011)

Meclisi idarelerine kasaba tüccarlarının girmiş olduğu kooperatiflere gelince; Köylü kasabada yaptığı iştirah muamelelerinin bedelini kooperatif kredisıyla ödemek suretile Meclisi idaredeki tüccarları kazandırmaktadır. Kasaba tüccarları kooperatifler sayesinde kendilerine âdeti teşkilâtli bir pazar bulmuş olmaktadır” (Tökin,1990: 150).

5.4. Büyük Toprak Sahiplerinin Kentlileşmesi

Tarımsal artığa el koyan kesimin toprağa yabancılaşmış, kentlileşmeye başladığına dair veriler, Osmanlı'nın son döneminden itibaren oluşmaya başlamıştır. Henüz iltizam sistemi yürürlükteyken aşar mültezimleri, kazandıkları iltizamları alt mültezimlere bölüştürüyor ve vergisini topladıkları topraklara ayak basmayabiliyorlardı (Pamuk, 2008: 137). Vakıfları da kendi çıkarları doğrultusunda kuran bu kesim, buradan elde ettikleri gelire kentli bir yaşam sürüyor ve *“absentee landlords sınıfını meydana getiriyorlardı”* (Ortaylı, 2008A: 157).

Cumhuriyetle birlikte kapitalist üretim ilişkileri ve buna paralel olarak kentler geliştikçe, bu eğilim daha da belirgin bir hal almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkmış olan; mültezim, tüccar, tefeci ve büyük toprak sahibi özelliklerini bir arada barındıran kesimin devamı olan *“büyük arazi sahiplerinden bazıları kasaba ve şehirlerde yazıhane açarak ‘köylü-tüccar’ zümresini oluşturmuşlardır. Bunlar hem kendi arazilerinin, hem de civar köylerin ürününü toplayarak pazarlara sevkedip satarlar. Büyük şehirlerde ortakları vardır. Hatta bazıları doğrudan doğruya Avrupa ile iş yaparlar. Hatta sermaye iştiraki yoluyla sanayici bile olmuşlardır. Böylece aynı şahısta ‘köylü-tüccar-sanayici’ tipi temsil edilmektedir”* (Silier, 1981: 59).

Ne var ki bu kesimde sınaî yatırım yapma eğilimi zayıftı ve büyük toprak sahipleri esas olarak tüccar ve tefecilikle geçiniyorlardı. Hatta tam tersine, kentli ve sermaye sahibi olan kimi zengin kişiler de köylüye yüksek faizle borç veriyor ve borcunu ödeyemeyenlerin toprağına el koyarak toprak sahibine dönüşüyordu. Tökin (1932: 14) bu dönemde Kadro dergisinde yazdığı bir makalede durumu şöyle anlatmıştır:

“Bizde toprak sahipleri ekseriyetle şehir ve kasabalarda oturan tüccar, esnaf, serbest meslek erbabı yahut şehir veya kasabada oturmayı tercih etmiş hal ve vakti yerinde köylülerdir. Büyük toprak sahibinin köyünde oturduğu nadirdir. Onun şehirde muhtelif alakaları vardır. Tüccar, esnaf, serbest meslek erbabı ise, ekseriya tediye edilemeyen borçlar karşılığında köyde toprak sahibi olmuşlardır. Bu vaziyete göre köyde vücuda gelen rant ve diğer kıymetler şehir ve kasabalarda toplanmaktadır (...)Başka memleketlerde şehir ve kasabalarda teraküm eden bu milli sermayeler, sanayie, ticarete yahut diğer iş sahasına akdığı halde bizde pek kârlı olan mürabahacılık sahasında kullanılır. Köyde

istihsal olunan fazla kıymetler şehir veya kasabaya gelir ve oralardan mürabaha kanalıle tekrar köye döner.”

6. Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali bunalımlarının yarattığı iktidar boşluğunda güçlenen ve imparatorluğun dağılma dönemine değin muhtelif yollarla servet biriktiren taşra eşrafının, imparatorluğun yıkıldığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde siyasi, toplumsal ve ekonomik açıdan nasıl bir rol üstlendiğini ve kendisinin de nasıl dönüştüğünü inceleme amacıyla yapılmıştır.

Çalışmanın ilk iki bölümünde taşra eşrafının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kökenleri ve imparatorluğun son dönemindeki konumları, son iki bölümünde ise bu kesimin Anadolu devrimi ve cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki konum ve dönüşümü incelenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal açıdan önemsenmesi gereken tek üretim tarımsal üretimdir. Tarihsel kaynaklardan varılan bulgular, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal artışa el koyarak zenginleşen İstanbul iktidarı dışında bir taşra eşrafı bulunduğunu göstermektedir. Bu kesim, saray ile ve Osmanlı'nın geleneksel yönetici sınıfları olan kapıkulu ve ulema ile tarımsal artışa el koyma konusunda rekabete girişmiş ve zaman içerisinde tarımsal artıktan giderek daha fazla pay alır hale gelmiştir. Bu süreç içerisinde kapıkulu ya da ulema sınıfından gelip taşra mütegalibesine dönüşenler de olmuştur.

Taşra eşrafının birinci başarısı, Tanzimat ile iltizamın devlet görevlilerine yasaklanması olmuştur. Arazi Kanunnamesi ile toprakta özel mülkiyetin yasal hale gelmesi ise, bu kesimin ikinci önemli kazanımı olmuş ve böylece artık kendilerini yasal bir mülkiyet ile tanımlayabilen bir toplumsal sınıf haline gelmişlerdir.

19. yüzyılın ikinci yarısında taşra eşrafı giderek büyük toprak sahiplerine dönüşmüş, imparatorluk Avrupa ile serbest ticaret ilişkileri geliştirdikçe ürününü daha yüksek fiyatla satma imkânı bulmuş, ayrıca ürününü pazarlayabilecek ilişkilere sahip olmayan köylüden ucuza mal toplayıp tüccarlık yapmaya başlamıştır. Tüm bunlara öteden beri var olan tefecilik faaliyetleri de eklenince, cumhuriyet döneminde “toprak ağası” olarak adlandırılacak kişiler ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile sonuçlanan burjuva nitelikli Anadolu devrimi, taşra eşrafı için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Devrim sürecinde İstanbul ile Ankara iktidarları arasında, giderek ikincisinin öne çıktığı siyasi rekabet ile İstanbul'da yoğunlaşan, 19. yüzyıl boyunca yabancı sermaye gruplarıyla olan ilişkileri ve sarayın borçlanma ihtiyaçları sayesinde zenginleşmiş gayrimüslim burjuvazi ile köylünün ürettiği tarımsal artışa el koyarak zenginleşmiş büyük toprak sahipleri arasındaki iktisadi rekabet birbirlerine koşturur. Anadolu devriminin zaferi, sınıfsal çıkarları gereği

Kemalist devrimci kadrolarla ittifak yapmış olan büyük toprak sahiplerine önemli kazanımlar sağlamış; bu sayede büyük toprak sahipleri cumhuriyetin kuruluş dönemi boyunca sadece önemli sınıfsal ayrıcalıklar elde etmekle kalmamış, aynı zamanda TBMM’de ciddiye alınması gereken bir güç haline gelmiştir. Böylelikle gayrimüslim burjuva unsurlar büyük ölçüde tasfiye olurken, Müslüman büyük toprak sahipleri yalnızca mülkiyetlerini değil, kendilerini zenginleştiren toplumsal ilişkileri de artık yerel güç odakları değil, bir iktidar ortağı olarak sürdürme ve geliştirme olanağı elde etmiştir. Bu açıdan Anadolu devriminin yarattığı esas değişimin cumhuriyetin kuruluş döneminde modern burjuvazinin gelişme sürecine yaptığı müdahale olduğu, büyük toprak sahipleri ile mülksüz ya da mülkiyeti geçimine yetmeyen köylülük arasındaki istismar ilişkilerinde önemsenebilir bir değişim yaratmadığı söylenebilir.

Cumhuriyetin ilanının ardından büyük toprak sahipleri, ellerindeki siyasi gücü sınıfsal çıkarlarını ilerletmek için kullanmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında gerek tehcir ve mübadele sonucunda boş kalan gayrimüslim taşınmazlarına sahip çıkarak, gerekse Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan karmaşık ve muğlak tapu kayıtlarının sağladığı boşluklardan faydalanarak büyük miktarda zenginleşen büyük toprak sahipleri aynı yıllarda aşar vergisinin kaldırılmasını sağlayarak vergi sisteminin de dışına çıkmayı başarmıştır. Bunun yanı sıra büyük toprak sahipleri gerek bu çalışmada ele alınan tarihsel dönemde, gerekse daha sonrasında toprak reformu çalışmalarını ustalıkla engellemiş; temel çekincesi topraksız köylülüğün hızla işçileşmesi olan Kemalist iktidarı bu kesimi toprak reformu yoluyla küçük mülk sahibi kılmak yerine kendilerini devletin kırsal bölgedeki temsilcisi tayin edecek ve topraksız köylülük ile aralarında bulunan baskı ve istismara dayalı patronaj ilişkilerini koruyacak statükocu bir çözüme ikna etmiştir. Devletin tarıma yönelik destek politikalarından da önemli miktarda maddi kazanç sağlayan bu kesim, biriktirdikleri sermaye ile giderek kendi toprak mülkiyetine yabancılaşmış, Türkiye Cumhuriyeti’nin kentli burjuva sınıfının üzerinde yükseleceği zenginlik temelini teşkil etmiştir.

Burjuvazinin bu kırsal eşraf kökeni ona toprak rantı ve faiz gibi artığa el koyan ancak toplumsal üretimi artırmayan yöntemlerle para kazanmaya meyilli; görece daha riskli olan üretken sermaye yatırımlarından kaçınan ve bu alanlarda sürekli devlet desteği, teşviki ve garantisi talep eden bir davranış alışkanlığı kazandırmıştır. Bu, Türkiye burjuva devriminin özgünlüklerinden bir tanesidir ve cumhuriyet tarihi boyunca üretici güçlerin önünü açacak sermaye yatırımlarının burjuvazinin hamleleriyle değil kamusal inisiyatifle gerçekleşmesi yalnızca önemli bir faktör olduğu kuşku götürmeyen yetersiz sermaye birikiminde değil aynı zamanda bu sınıfsal davranış kalıbında aranmalıdır.

Kaynaklar

- AHMAD, F (1971), *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Sander Yayınları, İstanbul.
- AHMAD, F (2005), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AKDAĞ, M. (1963), *Celali İsyancıları (1150-1603)*, DTCF Yayını, Ankara.
- AKDAĞ, M. (1964), "Celâli İsyancılarında Büyük Kaçgunluk: 1603-1606", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 11/2-3, 1-50.
- AKDAĞ, M. (1975), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyancıları"*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ANONİM (1932), "Türkiye'de Zirai Kooperatifler", *Kadro*, 5, 40-42.
- ARI, K. (2007), *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ATASAGUN, Y.S. (1940), *Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri 1929-1939*, Kenan Basımevi, İstanbul.
- AVCIOĞLU, D. (1976), *Milli Kurtuluş Tarihi - Dördüncü Kitap*, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- ATTILA AYTEKİN, E. (2009), "Agrarian Relations, Property and Law: An Analysis of the Land Code of 1858 in the Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, 45/6, 935-951.
- BARKAN, Ö.L. (1980A), "Timar", *Bütün Eserleri*, der. A. Nesimi, M. Şahin, A. Özkan, Gözlem Yayınları, İstanbul, ss. 805-872.
- BARKAN, Ö.L. (1980B), "Malikâne-Divânî Sistemi", *Bütün Eserleri*, der. A. Nesimi, M. Şahin, A. Özkan, Gözlem Yayınları, İstanbul, ss. 151-208.
- BARKAN, Ö.L. (1980C), "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Bütün Eserleri*, der. A. Nesimi, M. Şahin, A. Özkan, Gözlem Yayınları, İstanbul, ss. 291-375.
- BARKAN, Ö.L. (1980D), "'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *Bütün Eserleri*, der. A. Nesimi, M. Şahin, A. Özkan, Gözlem Yayınları, İstanbul, ss. 449-544.
- BAYRAKÇI, H. (1990), *Osmanlı Toprak Sistemi: Miri Hukuk*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, K. (2010), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, 14. Baskı, İmge Yayınları, Ankara.
- CARR, E.H. (2005), *Tarih Nedir?*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CEM, İ. (1986), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 9. Baskı, Başaran Matbaası, İstanbul.
- CERRAHOĞLU, A. (1968), *Türkiye'de Sosyalizm*, Çığ Yayınları, İstanbul.
- DİE (1973), *Türkiye'de Toplumsal ve ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, Ankara.
- DİE (1997), *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri – 1909, 1913 ve 1914*, haz. T. Güran, Ankara.
- HATİPOĞLU, Ş.R. (1936), *Türkiye'de Zirai Buhran*, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü.
- İLKIN, S. ve TEKELİ, İ. (1988), "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları)", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, der. Ş. Pamuk ve Z. Toprak, Yurt Yayınları, Ankara, ss. 37-90.
- İNALCIK, H. (1996A), "Sened-i ittifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, 2. Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul, ss. 342-359.
- İNALCIK, H. (1996B), "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, 2. Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul, ss. 361-424.
- İNALCIK, H. (1998), "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, der. Ç. Keyder ve F. Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 17-35.
- İSLAMOĞLU, H. (2009), "Modernities Compared: State Transformations and Constitutions of Property in the Qing and Ottoman Empires", *Shared Histories of Modernity: China, India and the Ottoman Empire*, der. H. İslamoğlu ve P.C. Perdue, Routledge, Yeni Delhi, ss. 109-146.
- KANBOLAT, Y. (1963), *Türkiye Ziraatında Bünye Değişikliği*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.
- KARAÖMERLİOĞLU, A. (2011), *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- KASABA, R. (1993), *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi – Ondokuzuncu Yüzyıl*, Belge Yayınları, İstanbul.
- KEYDER, Ç. (1993), *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KEYDER, Ç. (1998), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, der. Ç. Keyder ve F. Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 1-14.
- KEYDER, Ç. (1999), *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KIRAY, M. (1971), “Türkiye’de Köy ve Köylü Sorunlarına Kalkınma Planlarının Yaklaşımı”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1, ayırbasım Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KIRAY, M. ve HINDERINK, J. (1970), *Social Stratification as an Obstacle to Development: A Study of Four Turkish Villages*, Praeger Publishers, New York.
- KURMUŞ, O. (2007), *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, 4. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul.
- KURUÇ, B. (1987), *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KÜÇÜK, Y. (1997), *Türkiye Üzerine Tezler (1908-1998) Cilt 1*, 5. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- NOVIÇEV, A.D. (1979), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yarı Sömürgeleştirilmesi*, Onur Yayınları, Ankara.
- ORTAYLI, İ. (2008A), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 2. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara.
- ORTAYLI, İ. (2008B), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 28. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ÖNAL, N.E. (2010), “Türkiye’nin Siyasi ve İktisadi Tarihinde Toprak Reformu Tartışmalarının Rolü”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 5(12), 8-20.
- ÖNDER, İ. (1988), “Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikaları”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, der. Ş. Pamuk ve Z. Toprak, Yurt Yayınları, Ankara, ss. 113-134.
- ÖZKAYA, Y. (1994), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- PAMUK, Ş. (2005), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- PAMUK, Ş. (2008), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- PAMUK, Ş. (2009), *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- QUATAERT, D. (1980), “The Commercialization of Agriculture in Ottoman Turkey 1800-1914”, *International Journal of Turkish Studies*, 1, 38-55.
- QUATAERT, D. (2008), *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- RATHMANN, L. (2001), *Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi*, 3. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.
- Resmi Gazete*, 19 Haziran 1930, www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1524.pdf (erişim, 27 Şubat 2011).
- REYHAN, C. (2008), *Osmanlı’da Kapitalizmin Kökenleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ROZALİYEV, Y.N. (1978), *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesinin Özellikleri (1923-1960)*, Onur Yayınları, Ankara.
- SAZAK, E. (2009), *Emin Bey’in Defteri*, 2. Baskı, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- SERTEL, S. (1969), *Roman Gibi*, Ant Yayınları, İstanbul.
- SILIER, O. (1981), *Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TBMM (2010), *TBMM Albümü (1920-2010), Cilt 1 (1920-1950)*, der. S. Yıldırım ve B.K. Zeynel, 2. Baskı, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- TEZEL, Y.S. (2000), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TİFTİKÇİ, O. (2003), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Burjuvazinin Evrimi*, El Yayınevi, İstanbul.
- TOPRAK, Z. (1988), “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler (1900-1950)”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, der. Ş. Pamuk ve Z. Toprak, Yurt Yayınları, Ankara, ss. 19-36.
- TÖKİN, İ.H. (1932), “Türkiye Köy İktisadiyatında Toprak Rantı”, *Kadro*, 4, 10-14.
- TÖKİN, İ.H. (1990), *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

TUNAYA, T.Z. (1986A), *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 2: Mütareke Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

TUNAYA, T.Z. (1986B), *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Extended Summary

The Role and Transformation of Large Landowners in the Transition From Ottoman Empire To Turkish Republic

Abstract

The prominent factor in the economic changes that happened in the last century of the Ottoman Empire is deeper integration to the capitalist world economy. From 19th Century, the intensifying trade relationships formed the first step, after which railroad concessions and external borrowing deepened the process. By the end of the century, different parts of the Empire, mainly trading ports and their hinterlands were unequally integrated to the world economy.

On the other hand, by the beginning of the 19th century, the tensions created by class contradictions within the Empire could no longer be subdued. The most prominent among these tensions was the one between the provincial elite and the Ottoman rule. This tension, which was recognized regally by the signing of *Sened-i İttifak* between Ottoman Sultan and the prominent provincial elite (*Ayan*), resulted in ever-growing material gains for the provincial elite. Administrative transformations like the localization of land tenure system with Ottoman Reform (*Tanzimat*) and the recognition of private land ownership with Land Code dated 1858 all provided a relative autonomy from Sultan's authority for the rural elite and created opportunities for primitive accumulation.

The provincial elite, who found new opportunities for material gain as the Ottoman rule failed transformed into a social stratum that contained large landowners, land tenure collectors, agricultural traders and usurers. In many cases, these roles were joined in single individuals. This class structure became the material base for the new rule, and therefore the bourgeoisie of the Turkish Republic. In this context, there is a strong continuity between the provincial elite of the Ottoman Empire and the large landowners of the Turkish Republic.

This article focuses on the social role played by, and the transformation in accordance to that role of Turkish large landowners. From this ground, it will try to reach conclusions about the class features and behavior patterns peculiar to the bourgeoisie of Turkey.

Keywords: Turkish Agriculture, Land Ownership, Agricultural Transformation, Rural Development
JEL Codes: N55, Q15, Q17.

The prominent factor in the economic changes that happened in the last century of the Ottoman Empire is the deeper integration of the empire to the capitalist world economy, the mechanisms of which are determined by the powerful European nations and the balance of power among them. From the beginning of 19th Century; the intensifying trade relationships of the liberal trade era formed the first step of this integration, after which, railroad concessions and external borrowing deepened the process. By the final quarter of the century, different parts of the empire, mainly trading ports and the hinterland tied to them by railroads were unequally integrated to the world economy and many of the structural factors in these parts of the

empire like types of agricultural goods produced and relations of production was being transformed by this integration.

On the other hand, by the beginning of the 19th century, the tensions created by class contradictions within the empire could no longer be subdued. The most prominent among these tensions was the one between the provincial elite and the Ottoman rule. This tension, which was recognized regally by the signing of *Sened-i İttifak* between Ottoman Sultan and the prominent provincial elite (*Ayan*), resulted in ever-growing material gains for the provincial elite. Administrative transformations like the localization of land tenure system with Ottoman Reform (*Tanzimat*) and the recognition of private land ownership with Land Code dated 1858 all provided a relative autonomy from Sultan's authority for the rural elite and created opportunities for primitive accumulation.

The provincial elite who found new commercial prospects as Anatolia integrated to the European capitalism and new opportunities for material gain as the Ottoman rule failed were transformed into a social stratum that contained large landowners, land tenure collectors, traders of agricultural produce and usurers. In many cases, these roles were joined in single individuals. This class structure became the material base for the new rule, and therefore the bourgeoisie to the Turkish Republic when republic was established by the Anatolian revolution after the Turkish War of Independence. In this context, there is a strong continuity between the provincial elite of the Ottoman Empire and the large landowners of the Turkish Republic.

After the establishment of the parliamentary regime, large landowners became a powerful group in the Grand National Assembly of Turkey. This enabled them to instrumentalise the legislative and executive branches of Turkish State to pursue their class interests. The parliament passed many acts, like the abolishment of tithe (*Aşar*) in favor of the large landowners while completely evading unsavory subjects like land reform. The large landowners appropriated even more land in ways, which were frequently illegal, or at least unethical, in the course of the establishment of the republic. All this material accumulation consummated in the transformation of the large landowners into modern bourgeois, which is one of the most important processes in the development of capitalism in Turkey.

This article focuses on the social role played by, and the transformation in accordance to that role of the large landowners who emerged as a semi-autonomous class structure of rural elite and formed the backbone of the ruling class of Turkish Republic. From this ground, it will try to reach conclusions about the class features and behavior patterns peculiar to the bourgeoisie of Turkey.